

DERSAADET'TEN VİLAYET'E GEÇİŞ SÜRECİNDE İSTANBUL CEMİYET-İ UMÛMİYE-İ BELEDİYE SEÇİMLERİ (1922-1923)

Yrd. Doç. Dr. Asaf ÖZKAN*

Öz

Osmanlı Devleti'nde modern belediyeçilikle ilgili gelişmelerle birlikte ortaya çıkan Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye ilk defa II. Meşrutiyet döneminde toplanabildi. 1919'da yapılan seçimlerde toplanan ikinci Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye Damat Ferit Paşa Hükümeti zamanında 25 Nisan 1920'de feshedildi. Yerine İstanbul Vilayet Umûmi Meclisi üyelerinden oluşan bir kurul getirildi. 4 Kasım 1922'de son İstanbul Hükümeti istifa edince Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye de İstanbul'daki diğer resmi kurumlar gibi TBMM Hükümetine biat etti. Ancak 26 Kasım 1922'de daha önce Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından feshedilen Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye azaları toplanarak hukuksuz bir şekilde dağıtıldıkları iddiasıyla görevlerinin başında olduklarını belirttiler. Durum Ankara'ya aksedince Dâhiliye Vekâleti zaten her iki cemiyetin de görev süresinin dolduğu gerekçesiyle seçimlerin yenilenmesine karar verdi. Böylece Aralık 1922-Mart 1923 tarihleri arasında seçimler yapıldı. Yaşanan belediye seçim süreci İstanbul gizli grupları arasındaki siyasal mücadeleyi de ortaya çıkardı.

Anahtar kelimeler: Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye, Belediye seçimleri, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Mim Mim Grubu.

THE ELECTIONS OF ISTANBUL MUNICIPAL GENERAL COUNCIL (1922-1923) DURING THE PROCESS OF TRANSITION FROM CAPITAL CITY (DERSAADET) TO CITY FORM

Abstract

Municipal General Council, which came out with the developments about modern municipalism in Ottoman Period, could be able to get together for the first time in 2nd constitutionalist period. 2nd Municipal General Council, which got together in the time of the elections that were held in 1919, was repealed in the time of Damat

---

* Atatürk Üniversitesi Oltu Meslek Yüksekokulu, Oltu/ERZURUM,
asaf.ozkan@atauni.edu.tr

Ferit Pasha, in 25 April 1920. Instead of it, a council was brought which consisted of the members of İstanbul City General Council. When last İstanbul Government resigned in 4 November 1922, Municipal General Council obeyed to TBMM (Grand National Assembly of Turkey) Government, like other public corporations in İstanbul did. But, in 26 November 1922, the Municipal General Council members, who were repealed by Damat Ferit Pasha Government beforehand, held a meeting and they stated that they were on their duty by the claim that they were dispatched illegally. When this situation reflected to Ankara, Home Office decided to renew the elections on the grounds that both two councils' duty terms were up. Municipal General Council elections were renewed between the dates of December 1922-March 1923. The municipal election process that took place revealed the political struggle among the secret groups of İstanbul.

Keywords: *Municipal General Council, the municipal elections, Defence of Rights, Mim Mim Group.*

Giriş

İstanbul Cemiyet-i Umûmiye-i Belediyesi, Osmanlı Devleti'nin modernleşme/batılılaşma sürecinde başlayan çağdaş belediyeçilikle ilgili gelişmelerle ortaya çıkan bir kurumdur. İstanbul'da modern belediyenin gelişimi ile ilgili ilk önemli adım 16 Ağustos 1855'te Şehremaneti'nin kuruluşu ile atıldı¹. Şehremanetinin kuruluşunun çok derin yapısal ve toplumsal gerekçeleri vardı. Rumeli ve Anadolu'dan gelen göç dalgaları ile İstanbul'un nüfusu 19. yüzyılın ortalarında yarım milyonu aşan noktaya geldi. Klasik şehir yönetimi, yetersiz kaldığı bu büyüme nedeniyle ortaya çıkan problemlerle boğuşurken 1854 yılında başlayan Kırım Savaşı durumu daha da vahimleştirdi. Savaş nedeniyle Avrupa'dan gelen asker, sivil görevliler, gazeteci, diplomat vb. çok sayıda insan yerleştikleri Galata-Beyoğlu bölgesinde geldikleri Avrupa şehirlerindeki yerel hizmetlere benzer talepleri üst makamlara ileterek baskı uygulamaya başladılar. Bunların yanında Tanzimat'tan itibaren Avrupa'yı daha yakından tanıma imkânı bulan Osmanlı aydınları da Avrupa şehirlerinde gördükleri yerel hizmetlere yönelik düzenlemeleri kendi ülkelerinde uygulamak istediler. Bunun en kısa yolu da görüp hayran oldukları Avrupa şehirlerindeki hukuki mevzuatı İstanbul'a getirerek modern belediye kurumunu kurmaktı².

¹ Osman Nuri, **İstanbul Şehremanetleri**, İstanbul Şehremaneti Matbaası, İstanbul, 1927, s.17.

² İlber Ortaylı, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s.132-133; Tarkan Oktay, **Osmanlı'da Büyükşehir Belediye Yönetimi İstanbul Şehremaneti**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2011, s.15-17; Tülin Çağdaş, "Türkiye'de Yerel Yönetimlerde İdari Özerklik", **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, XXX/1, Yıl 2011, s.396.

Osmanlı'da modern belediyeçilik açısından ilk adım olarak değerlendirilebilecek Şehremanetin kuruluşundan sonra, yerel hizmetlerin daha etkin bir biçimde verilebilmesi için yeni kurumsal yapılar oluşturulması fikri güçlenmeye başladı. Bu sözden olmak üzere Avrupa'daki belediye modeline benzer bir şekilde başkanlığı devlete ait, halktan oluşan bir yönetime bırakılmış, özellikle hazineye yük olmadan finansman elde edebilecek "*Daire Belediyesi*" yönetim tarzı kurulması tasarlandı³. Bu bağlamda İstanbul ve Bilâd-ı Selâse (Eyüp, Galata ve Üsküdar)'nin Boğaziçi ve Adalar ile beraber on dört belediye dairesine ayrılması düşünüldü. Fakat bu dairelerin tamamı hemen kurulamadığı için pilot bölge olmak üzere yabancıların yoğun olarak yaşadıkları İstanbul'un Avrupa'ya açılan penceresi sayılan Galata-Beyoğlu bölgesini kapsayan "*Altıncı Belediye*" dairesi kuruldu. 28 Aralık 1857'de yayınlanan Altıncı Daire-i Belediye Nizamnamesi ile fiilen faaliyete geçirilen bu belediye dairesinin görevi, bölgede bulunan mahalle ve sokakların düzenlenmesi, temizlenmesi, aydınlatılması ve bunlar için gerekli harcamaların yapılmasına tahsis olunacak gelirlerin tarh ve tahsil edilmesi olarak belirlendi. Belediye Dairesi, bir müdür ve onun riyasetinde bir meclis tarafından idare edilecekti. Babıali tarafından teklif ve Padişah tarafından tayin yoluyla meclise aza olmak için belediye dairesi sınırları içerisinde en az yüz bin kuruşluk emlak sahibi olmak ve en aşağı on seneden beri İstanbul'da ikâmet ediyor olmak gerekiyordu. Yine daire müdürü olarak atanabilmek için de meclis azalarının tabi olduğu şartlara sahip olmak icap ediyordu⁴. Böylece İstanbul'da henüz kurulamamış olsa da üstte Şehremanetin olduğu ve ona bağlı belediye dairelerinin bulunduğu bir yapı öngörülmüştü. Böyle bir yapının sonucu olarak belediye daireleri ile Şehremaneti arasındaki koordinasyonu sağlamak üzere yeni bir kurumsal yapıya ihtiyaç doğmuştur ki bu ihtiyaç da Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye ile giderilmeye çalışılacaktır.

Bu makalede öncelikle Osmanlı döneminde Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye'nin hukuki ve fiili geçmişi ele alınacaktır. Ardından İstanbul'un TBMM'ye iltihakından sonra ortaya çıkan yeni durum irdelenecektir. Makalenin son kısmında ise TBMM Hükümeti'nin kararı ile başlayan seçim süreci, seçimle ilgili alınan kararlar, resmi işgal altındaki İstanbul'da bazı grupların seçim mücadeleleri ve seçimin sonuçları değerlendirilecektir.

³ Oktay, a.g.e., s.22-23.

⁴ Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Tanzimat Döneminde Modern Belediyeçiliğin Doğuşu, Yerel Yönetim Metinleri**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010, s.31-35; Erdoğan Öner, **İstanbul Şehremaneti (Belediyesi)'nin Kuruluşu ve 1917 Yılı Bütçesi**, Maliye Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2008, s.12; Oktay, a.g.e., s.23-25; Galata-Beyoğlu bölgesinde kurulan belediye dairesine Altıncı Belediye Dairesi isminin verilmesi Fransa etkisiyledir. Paris'te pilot belediyeçilik uygulamasının yürütüldüğü bölge Altıncı Belediye olarak adlandırılmaktaydı. (**Altıncı Daire-i Belediye Başkanları ve Hizmetleri Kronolojisi Sergisi 3-12 Ocak 2013**, [Basım yeri yok], s.7-9).

A) Osmanlı Döneminde Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye ve Seçimleri

Belediye dairesi yönetim biçimine örnek olarak kurulan Altıncı Daire-i Belediyenin başarılı faaliyetleri, İstanbul'un diğer semtlerinde de yeni bir uygulamaya geçilmesi konusunda etkili oldu. İstanbul'un tamamının on dört belediye dairesine ayrılarak, bu semtlerde de Altıncı Daire örneğinin uygulanmasına karar verildi ve Şûra-yı Devlet bunun için bir nizamname hazırladı. 6 Ekim 1868'de yürürlüğe giren 63 maddelik bu nizamname ile daha önceki Şehremaneti yeniden düzenlendi ve başına Server Paşa Şehremini olarak tayin edildi⁵. 1868 nizamnamesi ile Şehremanetin Şehremini ve Şehir Meclisi'nden oluşan organlarının yanında bir de Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye oluşturulmasına karar verildi. Şehremaneti ve ona bağlı olarak belediye dairelerinin bulunduğu bir yapıda koordinasyon ve denetimi sağlamak amacıyla ikinci bir yönetim kademesi olarak öngörülen Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye; Şehremini başkanlığında belediye daire meclis başkanları ve belediye meclislerinin kendi içlerinden seçecekleri üçer üyenin katılımıyla 57 üyeden oluşan bir yapı olarak tasarlanmıştı. Yılda iki defa şehremininin daveti üzerine toplanarak bir ay boyunca gündemdeki konuları görüşecek olan Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye'nin görevleri; belediye daireleri ile Şehremaneti bütçesi, harcama ve mali durum kayıtlarının incelenerek onaylanması, belediye dairelerinin yasal sınırları aşan borçlanma talepleri hakkında Hükümete sunulmadan önce görüş bildirilmesi, yolların genişletilmesi vs. gibi imar ve estetiğe yönelik faaliyetler hakkında karar verilmesi ve şehremini tarafından meclise getirilen diğer konuların görüşülmesi olarak tanımlanmıştı. Bunun yanında Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye, beledî konularda yasa tasarısı da hazırlayabilecekti⁶.

1868 nizamnamesine göre İstanbul on dört belediye dairesine ayrılmasına rağmen kurulan belediye sayısı altıda kaldı. Bu nedenle belediye daireleri ve Şehremaneti arasında koordinasyonu sağlamak açısından önemli işlevler görmesi beklenen Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye'nin toplanması mümkün olmadı.

İstanbul'da modern belediyeciliğin gelişimi açısından önemli adımlardan birisi de 1877 yılında Dersaadet Belediye Kanunu'nun çıkarılmasıdır. Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan tarafından kabul edilen ve 5 Ekim 1877 tarihli Padişah İradesi ile yürürlüğe giren kanunda, 1868 tarihli Dersaadet İdare-i Belediye Nizamnamesi'nde öngörülen Şehremaneti-Belediye Daireleri-Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye'den oluşan temel yapı korunmuştu⁷.

⁵ Ortaylı, *Mahali İdareler*, s.157; Oktay, *İstanbul Şehremaneti*, s.29-30.

⁶ Oktay, *a.g.e.*, s.31.

⁷ Oktay, *a.g.e.*, s.46-47.

Dersaadet Belediye Kanunu'nun 2. maddesi, 1868 Nizamnamesine göre on dört belediye dairesine ayrılan İstanbul'da belediye dairelerinin sayısını yirmiye çıkarıyordu⁸. Buna bağlı olarak Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye'de de bir takım değişiklikler yapılmıştı. Kanunun 6. maddesine göre; önceden 57 olan aza sayısı, Şehremininin başkanlığında Şehremaneti Meclisi ve Belediye Daireleri reisleri ile Şehremaneti Meclisi ve Belediye Meclisleri azalarının aralarından seçecekleri ikişer üyenin katılımı ile 63'e çıkarılıyordu⁹. Bütün bu hukuki düzenlemelere rağmen, belediye dairelerinin tam olarak açılmaması nedeniyle II. Meşrutiyet'in ilanına kadar Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye'nin toplanması mümkün olmadı. Bu nedenle Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye'nin fonksiyonları Şûra-yı Devlet tarafından yüklenildi¹⁰.

1908'de Kanun-i Esasi'nin yeniden yürürlüğe konulması ve meşrufî rejime geçilmesi ile birlikte İstanbul'da Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye'nin açılması konusunda önemli gelişmeler yaşandı. Meclis-i Vükela mebus seçimlerinin yapılabilmesi için belediyelerin kurulması yönünde bir karar aldı. İntihâb-ı Mebusan Kanunu'na göre, Dersaadet Belediye Kanunu'nda sınırları belirlenen Şehremaneti bir seçim bölgesi, belediye daireleri de seçim şubeleri olarak kabul ediliyordu. Dolayısıyla mebus seçimlerinin yapılabilmesi için Dersaadet Belediye Kanunu'nda öngörülen yirmi belediye dairesinin açılması gerekiyordu. Bu nedenle seçimlerin gecikmemesi için yaklaşık otuz yıl boyunca başarısız yirmi belediye dairesi yapılmayan yeni düzenlemelerle kısa süre içerisinde kuruldu ve mebus seçimleri gerçekleştirildi. Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye ise 1877 tarihli Dersaadet Belediye Kanunu'nun 34-39. maddeleri esas alınarak oluşturuldu ve 26 Aralık 1908'de ilk toplantısını yaparak faaliyetlerine başladı¹¹.

Hem İstanbul'un beledi düzenlemesi hem de bu çalışmanın konusunu oluşturan Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye ile ilgili son ve Cumhuriyet dönemine de devreden düzenleme 30 Aralık 1912 tarihinde yürürlüğe giren "*Dersaadet Teşkilât-ı Belediyesi Hakkında Kanun-ı Muvakkat*"tır¹². Hazırlanan yeni kanunda yapılan en önemli değişikliklerden birisi 1877 tarihli kanunda İstanbul yirmi belediye dairesine ayrılmışken, yeni kanunda bu sayının dokuza düşürülmesiydi. Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye ise bahsedil-

⁸ "*Dersaadet Belediye Kanunu*", **Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Seyfettin Özege Koleksiyonu**, No:0128110, Tarakçılarda Hacı Hüseyin Efendi Matbaası, 1324,

⁹ "*Dersaadet Belediye Kanunu*", Md.6.

¹⁰ Oktay, **a.g.e.**, s.51.

¹¹ Bu konuda yapılan çalışmalar konusunda geniş bilgi için. Bkz. Oktay, **İstanbul Şehremaneti**, s.79-82.

¹² "*Dersaadet Teşkilât-ı Belediyesi Hakkında Kanun-ı Muvakkat*", **Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Seyfettin Özege Koleksiyonu**, No:0109296, Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul 1329; **Düstür**, II/5, Dersaadet, 1332, ss. 37-39.

len dokuz dairenin her birinden o daire halkı tarafından seçilecek altışar üyenin katılımı ile Şehremini başkanlığında oluşturulacaktı. Dolayısıyla Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye'nin üye sayısı Şehremini ile birlikte 55'e düşürülüyordu¹³. Önceki kanunda olan Şehremaneti Meclisi ile Daire Meclislerinin ilga¹⁴ edildiği kanunla Şehremaneti ile ilgili önemli düzenlemeler yapılmıştı. 1877 tarihli Dersaadet Belediye Kanunu'nun 1912 tarihli Kanun-ı Muvakkat ile değiştirilmeyen veya ilga edilmeyen hükümleri yürürlükte kalmaya devam edecekti.

a- Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye'nin Görevleri

Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye'nin görevleri 1877 tarihli Dersaadet Belediye Kanunu'nun 34-39. maddelerinde düzenlenmişti. Buna göre, cemiyet Şehremaneti dairesinde ilki Mayıs ayı başında, ikincisi Ekim ayı başında olmak üzere yılda iki defa toplanacaktı. Toplantı süresi bir ay olarak belirlenmişti. Her toplantı devresi için Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye üyeleri kendi aralarından iki ikinci reis seçeceklerdi. Şehremininin toplantıya katılmaması durumunda en fazla oyu alan ikinci reis toplantıya başkanlık edecekti. Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye Mayıs ayındaki toplantısında Şehremaneti ve belediye dairelerinin geçmiş seneye ait masraflarının genel muhasebesini ve bunlara ait hususları tetkik ve tasdik edecekti. Ekim ayındaki toplantıda ise Şehremaneti ve belediye dairelerinin bir sonraki sene içinde gerçekleştirmeyi planladıkları işleri ve bunlar için ayrılan kaynakları tetkik ve tasdik edecekti. Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye'nin müzakereleri açık, kararlar çoğunluğun oyu ile alındığı gibi özel oturumlar da yapılabilecekti. Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye gerekli gördüğü konularda ıslahat için mazbata hazırlayarak Bab-ı Ali'ye sunabilecekti. Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye azasının yarısından bir fazlası toplantıda hazır bulunmadıkça bir konu hakkında karar veremeyecekti. Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye'nin her bir kararı mevcut azanın çoğunluğunun oyu ile alınabilecekti. Oylamada eşitlik vuku bulunduğu zaman Şehremininin oyu doğrultusunda karar verilecekti¹⁵.

b- 1913 Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye Seçimleri

1877 tarihli Dersaadet Belediye Kanunu'na göre; üç yılda bir yapılacak Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye seçimleri seçim senesinin Aralık ayının başında başlayarak Şubat sonuna kadar tamamlanacaktı¹⁶. Dersaadet Teşkilat-ı Belediye Hakkında Kanun-ı Muvakkat'ın 30 Aralık 1912'de yürürlüğe

¹³ “Dersaadet Teşkilat-ı Belediyesi Hakkında Kanun-ı Muvakkat”, Md. 3.

¹⁴ “Dersaadet Teşkilat-ı Belediyesi Hakkında Kanun-ı Muvakkat”, Md. 5.

¹⁵ “Dersaadet Belediye Kanunu”, Md. 34-39.

¹⁶ “Dersaadet Belediye Kanunu”, Md. 42.

girmesi üzerine Şehremaneti Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye seçimlerinin yapılması için Dâhiliye Nezaretine başvurdu. Ancak Nezaret, Balkan Savaşları nedeniyle seçimlerin barışın imzalanmasından sonraya bırakılmasına karar verdi. Bu nedenle seçimler ancak 1913 yılında yapılabildi¹⁷. Böylece halk tarafından seçilerek oluşturulan ilk Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye göreve başladı.

Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye seçimleri ile ilgili 1912 tarihli Kanun-ı Muvakkat'ta yeni bir düzenleme yapılmadığı için 1877 tarihli Dersaadet Belediye Kanunu'nun daire meclis üyelerinin seçimi konusundaki ilkeleri kabul edildi. Buna göre; oy kullanabilmek için bir belediye dairesinde oturuyor olmak, yirmi beş yaşını tamamlamış olmak, oy kullanacağı dairede yüz kuruş vergisi olan emlak sahibi olmak, Osmanlı tebaası olmak, özgür olmak, cinayet dolayısıyla mahkûm olmamış olmak ve erkek olmak gerekiyordu¹⁸. Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye'ye aza olabilmek için de yukarıdaki şartlardan değişik ve ek olarak, otuz yaşını tamamlamış olmak, o belediye dairesindeki emlak için iki yüz elli kuruş vergi veriyor olmak, Türkçe konuşuyor olmak, cinayet veya başka bir suçtan mahkûm olmamış olmak, geçici de olsa ecnebi hizmetinde bulunmamış olmak, ecnebi devletler tebaalığı iddiasında bulunmamış olmak, şehremaneti ve belediye dairelerinde müstahdem olmamış olmak ve Şehremanetin işlerinde müteahhitlik yapmış olmamak gerekiyordu¹⁹.

1912 tarihli Kanun-ı Muvakkat'ın 3. maddesine göre; her belediye dairesinden belirlenecek on iki aday içinden altısının seçilmesi ile 54 azalılı Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye oluşturulacaktı. Seçilecek cemiyetin görev süresi üç yıl olarak belirlenmişti. Bu süre zarfında herhangi bir şekilde boşalacak azalılıklara meclis dışında kalan altı adaydan en fazla oy alanlar getirilecekti. Oylar konusunda eşitlik halinde azalar kura ile belirlenecekti²⁰.

1913 seçiminin sonuçları dönemin İstanbul'unun etnik ve dinsel yapısı hakkında önemli bilgiler vermektedir. Seçilen 54 üyeden 38'i Müslüman, 2'si Yahudi, 4'ü Ermeni ve 10'u Rum kökenli Osmanlı tebaasından oluşuyordu. Adalar Belediye Dairesindeki altı azalılığın tamamını Rumların kazandığı seçimde Fatih, Beyazıt, Beyoğlu, Yeniköy ve Makriköy'de yine bazı gayrimüslim azalar seçilebilmişlerdi. Seçilen azaların meslek gruplarına bakıldığı zaman hem kamu görevlilerinden hem de serbest meslek sahiplerinden azaların bulunduğu görülmektedir.²¹

¹⁷ Oktay, **a.g.e.**, s.143.

¹⁸ "Dersaadet Belediye Kanunu", Md. 40.

¹⁹ "Dersaadet Belediye Kanunu", Md. 41.

²⁰ "Dersaadet Teşkilat-ı Belediyesi Hakkında Kanun-ı Muvakkat", Md. 3.

²¹ 1913 seçimleri konusunda geniş bilgi için bkz. Oktay, **İstanbul Şehremaneti**, s.143-146.

Yukarıda belirtildiği üzere Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye seçimleri üç yılda bir yenilenecekti. Ancak uzun süren savaş yılları ve felaketler nedeniyle 1919 yılına kadar seçim yapılamadı ve 1913 seçiminde oluşturulan cemiyet görevine devam etti.

c- 1919 Seçimleri ve Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye'nin Feshedilmesi

Savaş yılları ve İstanbul'da yaşanan çeşitli felaketler nedeniyle birçok defa ertelenen seçimlerin ikincisi, ancak 1919 yılında yapılabildi. Dâhiliye Nezareti, 12 Mart 1919 tarihli tezkeresiyle kanuni sıfatları kalmadığı gerekçesi ile Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye'nin feshedilmesine karar verdi. Şehremaneti, seçimler yapılınca kadar Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye'nin fonksiyonlarının Meclis-i Vükela'ya devredilmesini teklif etmişse de bu teklif uygun bulunmamış ve Meclis-i Vükela, Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye kapalı olduğu zaman görevlerinin Şehremaneti Encümeni tarafından yerine getirilmesini kararlaştırmıştı. 1919 yılında yapılan seçimlere katılım oldukça düşüktü. Tamamına yakını Müslüman olmak üzere seçime katılım oranı %12'de kalmıştı. İstanbul'un gayrimüslim ahalisi ise bütün olarak oylarını serbestçe kullanamayacakları gerekçesi ile seçimleri boykot ettiler. Seçimlere iştirak düşük olsa da yapılan seçimler geçerli sayıldı ve her daireden altışar kişinin katılımı ile yeni Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye oluşturuldu²².

Yeni Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye 1919'da seçilerek faaliyete geçmesine rağmen, seçimlere katılım oranının düşük olması ve gayrimüslimlerin blok olarak seçimleri boykot etmiş olması nedeniyle kurumun meşruiyet problemi gündeme geldi. Bu arada 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali, ardından Ali Rıza Paşa'nın ve onun yerine kurulan Salih Paşa Hükümetlerinin istifası ve 11 Nisan 1920'de Meclis-i Mebusanın feshi ile İstanbul'da yeni bir dönem başlamıştı. Böyle bir ortamda kurulan Damat Ferit Paşa Hükümeti, 20 Nisan 1920'de Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye'nin hükümetçe görülecek lüzum üzerine seçimler yenileninceye kadar Padişah tarafından feshedilebileceğini ve fesih gerçekleşirse Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye'nin görevlerini Şehremaneti Encümeninin ifa edeceğini belirten beş maddelik bir kararname yayınladı²³. Bu kararnamenin yayınlanmasından beş gün sonra, 25 Nisan 1920'de yayınlanan bir Padişah iradesi ile Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye feshedildi. Fesih kararına gerekçe olarak, seçimlere katılımın düşük olması dolayısıyla azaların İstanbul halkını tam anlamıyla temsil edemeyecekleri gösterilmişti²⁴.

²² Oktay, **a.g.e.**, s.146-148.

²³ **Düstür**, II/12, Evkâf Matbaası, İstanbul, 1927, s.48; Oktay, **İstanbul Şehremaneti**, s.150-151.

²⁴ Oktay, **a.g.e.**, s.150-151.

Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye'nin feshedilerek fonksiyonlarının Şehremaneti Meclisine devredilmesi bir takım problemleri de beraberinde getirdi. Öncelikle Şehremaneti Encümeni'nin kendi asli görevlerinin yanında Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye'nin görevlerini de üstlenecek yeterli sayıda kadrosu bulunmuyordu. Bunun yanında encümen üyelerinin atanma yolu ile görevlendirilmiş olmaları halkı temsil etme yetkisi bakımından problemli görülüyordu. Dönemin Şehremini Mehmet Ali Bey, 28 Nisan 1921'de yukarıdaki sakıncaları belirterek Dâhiliye Nezaretine müracaat etti. Konuyu inceleyen Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi, Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye'nin yerine Şehremaneti Encümeninin görevlendirilmesini encümen üyelerinin atanmış kişilerden oluşması, yönetim ve kontrol fonksiyonlarının aynı organda birleşmesi ve bunun meydana getirdiği olumsuzlukları ortaya koyan bir değerlendirme yaptı. Tanzimat Dairesinin bu değerlendirmesi doğrultusunda 22 Ekim 1921'de bir kararname yayınlanarak, Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye seçimleri yapılmaya kadar onun görevlerini seçilmiş bir kurul olan İstanbul Vilayeti Meclis-i Umumisinin Şehremaneti sınırları içerisinde seçilmiş üyelerinin üstlenmesi kararlaştırıldı. Bu üyelerin Vilayet Encümeni üyeliği ve Şehremaneti veya belediye daireleri işlerinde müteahhitlik yapmaları gerekiyordu. Buna göre; Vilayet Meclis-i Umumisinin Şehremaneti sınırları içinde seçilen üyelerinin sayısı İstanbul'da 18, Beyoğlu'nda 20, Üsküdar'da 5, Makriköy'de (Bakırköy) 2 ve Adalar'da 1 olmak üzere 46 idi. Ancak bunlardan ikisinin Vilayet Encümeni üyesi olması nedeniyle Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye yerine getirilen heyet 44 üyeden oluşuyordu²⁵.

Asıl Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye'nin feshinden sonra yerine hangi kurulun geçirileceğine dair bu tartışmalar sürerken Şehremanetin seçimlerin yenilenmesi konusunda bazı girişimleri olmuştu. Ancak İstanbul'un resmi işgal altında bulunması ve özellikle gayrimüslimlerin temsili konusundaki mevcut hassasiyet nedeniyle seçimlerin yapılması mümkün olmadı²⁶. Seçimlerin yenilenmesi için İstanbul'un TBMM Hükümetine katılması beklenenecekti.

B) İstanbul'un TBMM Hükümetine İltihakı ve Cemiyet-i Umûmiye-i Belediyenin Durumu

Kurtuluş Savaşı'nın başarıyla sonuçlandırılması üzerine imzalanan Mudanya Mütarekesi'nden sonra İstanbul'un hukuki durumuyla ilgili önemli gelişmeler yaşandı. Mudanya Mütarekesi'nde İstanbul'un mevcut işgal durumu ile ilgili herhangi bir değişiklik öngörülmemişken mütareke gereğince Trakya'yı teslim almak üzere görevlendirilen Refet Paşa'nın, emrindeki jandarmalarla birlikte İstanbul'a gelmesi çok önemli siyasi ve hukuki sonuç-

²⁵ Oktay, **a.g.e.**, s.151-152.

²⁶ Oktay, **a.g.e.**, s.153.

lar doğurdu. 19 Ekim 1922'de İstanbul'a gelen Refet Paşa, İstanbul halkı tarafından adeta şehri ikinci defa fetheden bir fatih gibi karşılandı. Sivil halkın yanı sıra resmi kurum ve kuruluşların temsilcileri de aralarında oluşturdukları heyetlerle Türk birliklerini karşılıyorlardı. İstanbul halkı adına Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye azalarından Tevfik Paşa, Murat Bey, Hilmi Bey, Ethem Bey ve Şeyh Sadık Efendi'den oluşan bir heyet 19 Ekim'de İstanbul'a gelen Refet Paşa'yı karşılayanlar arasında bulunuyordu²⁷. Bu arada yine karşılayanlar arasında bulunan Şehremini Ziya Bey, İstanbul halkı ve Dâhiliye Nazırı adına Paşa'ya hoş geldin diyerek hürmetlerini sundu. Bunun üzerine Refet Paşa, bir anlamda İstanbul'da yaşanacak değişime işaret eden şu cevabı verdi:

“İstanbul Şehri adına arz ettiğiniz hissiyata çok teşekkür ederim. Şahsınızda temsil olunan bu büyük mütefekkir, münevver halka teşekkür ederim. Dâhiliye Nazırı'nın gösterdiği nezakete de teşekkür ederim. Hükümetimiz tamamen halk tarafından millî saltanat ile idare olunan bir demokrat hükümettir. Fakat ben hükümetim adına bir Dâhiliye Nazırı tanımıyorum”²⁸.

Refet Paşa, Şehremini Ziya Bey'e bu şekilde cevap vermesine rağmen, 21 Ekim'de adına verilen bir ziyafet sonrasında yaptığı konuşmada, hâkimiyetini yalnız halktan alan TBMM Hükümetinin İstanbul'da sadece halkı ve halkın teşkilatını tanıdığını, Şehremini'nin de bu teşkilatın başında bulunduğunu belirterek Şehremaneti teşkilatının muhafaza edileceğine dair önemli bir mesaj verdi²⁹.

Refet Paşa'nın gelişi ile İstanbul'da başlayan süreç çeşitli siyasi sebeplerden dolayı 1/2 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılması ile farklı bir boyut kazandı. Saltanatın kaldırılmasına dair meclis kararı duyulur duyulmaz İstanbul'daki resmi dairelerin yöneticileri Refet Paşa'ya müracaat ederek TBMM Hükümetine biat etmeye başladılar. Böylece aslında hiç hesapta yokken İstanbul bir emrivaki şeklinde TBMM Hükümetine iltihak ediyordu³⁰.

²⁷ **İkdâm**, 20 Teşrin-i Evvel 1338/20 Ekim 1922, No: 9192.

²⁸ **Renîn**, 20 Teşrin-i Evvel/20 Ekim 1922, No: 7; **İkdâm**, 20 Teşrin-i Evvel /20 Ekim 1922, No: 9192; **Sabah**, 20 Teşrin-i Evvel /20 Ekim 1922, No: 11821; **Hâkimiyet-i Milliye**, 21 Teşrin-i Evvel /21 Ekim 1922, No: 640.

²⁹ **Renîn**, 22 Teşrin-i Evvel/22 Ekim 1922, No: 9; **Sabah**, 23 Teşrin-i Evvel /23 Ekim 1922, No: 11823; **İkdâm**, 23 Teşrin-i Evvel 1338/23 Ekim 1922, No: 9195; Betül Aslan, **Refet Paşa ve İşgalden Kurtulacak İstanbul'un İdaresi Meselesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 1991, s. 32 - 37.

³⁰ İstanbul resmi dairelerinin TBMM Hükümeti'ne biati hakkında geniş bilgi için bkz: Aslan, **a.g.t.**, s.63-70.

Saltanatın kaldırılması üzerine 4 Kasım 1922'de Şehremini Ziya Bey'in başkanlığında toplanan Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye azaları, artık İstanbul Hükümeti düştüğüne göre Dâhiliye Nezareti ile bütün alakalarının kesildiğine karar vererek TBMM Hükümetine bağlılıklarını arz eden bir mazbata hazırladılar. Mazbatada şu ifadeler yer alıyordu:

“İstanbul Şehri Cemiyet-i Umûmiye-i Belediyesi Kasım'ın dördüncü Cumartesi günü Fatih'teki daire-i mahsusada akd-ı ictima ederek Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce ahiren ittihaz buyurulan kararı, mümessili bulunduğumuz şehir namına kabul ile binanaleyh şekl-i idare tamamen takarrür edinceye kadar İstanbul Şehri Umûr-ı Belediyesini şimdiye kadar merbut makamattan kat'ı alaka ederek kavânin ve nizamât-ı mevzua dairesinde münhasıran cemiyetimizin taht-ı murâkabesinde olmak üzere Şehremini Ziyaeddin Bey ve Şehremaneti vasıtasıyla tedvir edilmesine ve bu kararı elyevm Dersaadet'te bulunan TBMM âzâ-yı kirâmından Refet Paşa Hazretleri vasıtasıyla TBMM Riyaseti Celilesine arz ve iblağı vaki olan teklif ve cereyan eden müzakerât neticesinde müttefikan karar verildiğini mübeyyin iş bu mazbatamız tanzim ve takdim kılındı”³¹.

Hazırlanan mazbata, Şehremini Ziya Bey, muavini Mazlum Bey, Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye azalarından Tefvik Paşa, Murat Bey ve İzzet Efendi'den oluşan beş kişilik bir heyet tarafından Refet Paşa'ya sunuldu. Heyet üyeleri Refet Paşa ile görüşmeleri sırasında, saltanat-ı millie ilan edildiğine göre halkın temsilcileri olarak biat etmelerinin zaruri olduğunu, esasen kendilerinin daima Ankara'ya bağlı olduklarını, ancak başta bulunan zorbarlar nedeniyle bunu ilan edemediklerini, bugün ise artık esaret zincirleri kırıldığına göre bunu ilan ettiklerini vurgulayarak TBMM Hükümetine ilk biat şerefine kendilerine ait olduğunu belirttiler. Refet Paşa kendisinin asker olması nedeniyle mülkî işlerden anlamadığını ifade etmesine rağmen, yapılan müzakereler sonucunda Şehremini'nin kesinlikle istifa etmeyerek vazifesine devam etmesi, meselenin Ankara'ya yazılması, cevap gelinceye kadar da teşkilatın olduğu gibi görevinde kalması kararlaştırıldı³².

Zaten yukarıda da belirtildiği üzere İstanbul Hükümeti'nin istifasından sonra halk egemenliğine dayanan TBMM Hükümetinin İstanbul'da tanıya-

³¹ **İkdâm**, 5 Teşrîn-i Sâni/5 Kasım 1922, No: 9208; **Sabah**, 5 Teşrîn-i Sâni /5 Kasım 1922, No: 11832; Aslan, **a.g.t.**, s. 66-67.

³² **Renîn**, 5 Teşrîn-i Sâni /5 Kasım 1922, No: 23; Rakım Ziyaoğlu, **İstanbul Kadınları - Şehreminleri - Belediye Reisleri ve Partiler Tarihi**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1971, s.287 – 288.

cağı teşkilat halkın temsilcileri olan Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye ve belediye meclisleri idi³³.

Böylece İstanbul Şehremaneti ve Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye saltanatın kaldırılması ve İstanbul Hükümetinin istifası üzerine hiç zaman kaybetmeden TBMM Hükümetine biat ettiler. TBMM Hükümeti de Şehremanetin bütün kurumlarıyla vazifesine devam etmesi yönünde karar aldı.

a- İstanbul'da İki Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye

İstanbul'un TBMM Hükümetine iltihakı üzerine Şehremini ile birlikte Ankara'ya biat eden Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye azaları, hatırlanacağı üzere 25 Nisan 1920 tarihli Padişah iradesi ile feshedilen seçilmiş Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye yerine getirilen, İstanbul Vilayeti Meclis-i Umûmisinin Şehremaneti sınırları içerisinde seçilmiş azalarından oluşuyordu. Bu durum aslında önemli bir hukuki sorun doğuruyordu. Çünkü 23 Nisan 1920'de açılan Büyük Millet Meclisinin çıkardığı 7 Haziran 1920 tarih ve 7 sayılı kanun, 16 Mart 1920'den sonra İstanbul Hükümeti tarafından alınan her türlü kararın keenlemyekün (yok hükmünde) addedilmesini öngörüyordu³⁴. Dolayısıyla bu kanuna göre, hem 25 Nisan 1920 tarihli Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye'nin feshedilmesi kararı, hem de bu cemiyetin yerine İstanbul Vilayeti Meclis-i Umûmisi azalarının getirilmesi kararı yok hükmünde idi.

İstanbul'un TBMM Hükümetine iltihakı günlerinin heyecanlı ortamında dikkatlerden kaçan bu detay, feshedilmiş asıl Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye azalarının 26 Kasım 1922'de Fatih Daire-i Belediyesinde bir toplantı yapması ile gün yüzüne çıktı. Toplantıya 1919 seçimlerinde seçilmiş 54 üyeden ancak 32'si katılabiliyordu. Üyelerin 6'sı Anadolu'da olduğu, 2'si de vefat ettiği için katılamamışken geriye kalan 14 üye hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. 32 üye ile toplantı yeter sayısını sağlayan üyeler, müzakerelere başlamak üzere azadan Tevfik Bey'i riyasete seçti. Feshedilmiş Cemi-

³³ **Akşam**, 3 Teşrin-i Sâni /Kasım 1922, No: 1478.

³⁴ 7 Haziran 1920 tarih ve 7 sayılı "16 Mart 1336 (1920) Tarihinden İtibaren İstanbul Hükümetince Akdedilen Bircümle Mukavelât, Uhdât Vesairenin Keenlemyekün Addi Hakkında Kanun"un birinci maddesi şöyleydi: "İstanbul'un işgal tarihi olan 16 Mart 1336-1920'den itibaren Büyük Millet Meclisi'nin tasvibi haricinde İstanbul'ca akdedilmiş veya edilecek bilumüm muâhedât ve mukavelât ve ukudât ve mukarrerât-ı resmiye ve verilmiş imtiyazât ve maâdin ferağ ve intikalâtı ve ruhsatnameleri ile Mütareke'den (30 Ekim 1918) sonra akdedilmiş bircümle muâhedât-ı hafıye ve doğrudan doğruya veya bilvasıta ecânibe verilmiş imtiyazât ve maâdin ferağ ve intikalâtı ile ruhsatnameleri keenlemyekündür". (**Sicill-i Kavânin**, (24 Nisan 1336-31 Teşrin-i Evvel 1341), Cilt: I, İstanbul, 1926, s.6; **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)**, I/2, 3. Baskı, Ankara, 1981, s.139-145).

yet-i Umûmiye-i Belediye azaları kendilerinin 30 Aralık 1912 tarihli Dersaadet Teşkilat-ı Belediyesi Hakkında Kanun-ı Muvakkat gereğince seçilmelelerine rağmen, 25 Nisan 1920'de yayınlanan bir irade ile hukuksuz olarak dağıtıldıklarını belirterek bu iradenin TBMM'nin 7 Haziran 1920 tarih ve 7 sayılı yasası gereğince yok hükmünde olduğunu iddia ediyorlardı. Ayrıca ilga edilmiş Dâhiliye Nezareti tarafından atanmış olan Şehremini Ziya Bey'in de meşruiyetini sorgulayan heyet üyeleri, halihazırda Dahiliye Nezareti ortadan kalktığına göre Şehremini'nin de istifa etmesi gerektiğini ifade ediyorlardı. Feshedilmiş Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye azaları toplantıda hem gayrimeşru olarak gördükleri kendilerinin yerine geçen heyetin dağıtılmasını, hem de önceden Dâhiliye Nezareti tarafından atanmış daha sonra ise İstanbul'un TBMM Hükümetine iltihakından sonra gayrimeşru heyet tarafından yeniden seçilmiş olan Şehremini Ziya Bey'in istifa etmesini teklif eden bir mazbata hazırlayarak Refet Paşa'ya sunmaya karar verdiler. Heyetin hazırladığı mazbatada ayrıca Ziya Bey'in istifasıyla yeni Şehremini'nin kendileri tarafından seçilmesi gerektiği iddia ediliyordu³⁵. Cemiyet toplantısında aynı zamanda artık İstanbul halkının yegâne temsilcileri olarak, TBMM tarafından İstanbul'a gönderilen mebuslar heyetini karşılamak üzere Mehmet Reşat Paşa, Hacı Ulya Efendi, Raif, Hacı Şükrü, Zahit, Emin ve Cafer Beylerden oluşan bir heyet kuruldu. Yine İstanbul'un durumu ve Şehremanetinin vaziyetini mevcut kanunlara uydurmak üzere bir Encümen-i Mahsus oluşturulması kararlaştırıldı³⁶.

28 Kasım 1922'de reis seçtikleri Tevfik Bey'in riyasetinde ikinci toplantılarını yapan feshedilmiş Cemiyet-i Umumiye-i Belediye üyeleri, görevlerine yeniden başladıklarına dair bir telgraf hazırlayarak Ankara'ya göndermeye karar verdiler. Cemiyetin bütün iddialarını ve mevcut durumu özetlemesi açısından önemli detaylar içeren telgraf şöyleydi:

“Dersaadet Belediye Kanunu'na tevfikân bilintihab teşekkül eden ve ilk devre-i içtimaiyesini itmam etmeden 25 Nisan 336 tarihli kararnameye müsteniden fesholunan ve elyevm müddet-i kanuniyesi münkazi olmuş olan Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin 16 Mart 336'dan sonraki mukarreratın keenlemeyekün addi hakkındaki kanuna istinaden vazifesini bıraktığı noktadan ifaya devam için 28 Tşrîn-i Sâni 338 tarihinde içtima etti. Hükümet-i sakıtaca Cemiyet-i Belediye makamına ikame edilen Meclis-i Umûmi-i Vilayet azasının 2 Tşrin-i

³⁵ **Tevhîd-i Efkâr**, 27 Tşrîn-i Sâni 1338/27 Kasım 1922, No: 528-3556; **İkdâm**, 27 Tşrîn-i Sâni 1338/27 Kasım 1922, No:9230; **Tanîn**, 27 Tşrîn-i Sâni 1338/27 Kasım 1922, No:45.

³⁶ **Tevhîd-i Efkâr**, 27 Tşrîn-i Sâni 1338/27 Kasım 1922, No: 528-3556.

Sani 338 tarihinden itibaren bir sıfat-ı resmîyesi kalmadığı gibi Ziya Bey'in bir mevki-i kanunisi bulunmayan mar-el-arz Meclis-i Umumi-i Vilayet azası tarafından mevki-i emanete intihabı da mevzuat-ı kanuniye ile kabil-i telif görülmemiştir.

Bu suretle gerek kanunen gerek istifası hakkındaki ifâdât-ı resmîyesiyle mantiken münhal olan Şehremaneti 328 tarihli Dersaadet Teşkilat-ı Belediyesi Kanunu'nun 4. Maddesi mucibince Hükümet-i Milliyemizce bir Şehremini'nin tayini veyahut hâkimiyet-i milliye esasatına ve belediye rüesası hakkında ısdar buyurulan kanuna muvafık olmak üzere belediye reisi demek olan Şehremini'nin Cemiyet-i Umûmiye-i Belediyece intihabıyla umûr-ı belediyenin hüsn-i temşitine müsaade buyurulması hususunun vekâlet-i celilelerine arz ve iblağı İstanbul ahâlisinin umûr-ı belediyede mevki-i mümessil ve vekilleri ve ekseriyet-i azimesi müntehib-i sanilerden mürekkeb ve elli dört azadan müteşekkil bulunan Cemiyet-i Umûmiye-i Belediyece bilittifak taht-ı karara alınmış olmağla arz-ı keyfiyete mübâdenet ve netice süratle emr ve işarı istirham olunur”³⁷.

Bir taraftan Refet Paşa ve TBMM Hükümeti konu hakkında bilgilendirilerek cevap beklenirken, diğer taraftan İstanbul'daki tartışmalar hız kesmeden devam ediyordu. Feshedilmiş Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye'nin bahsedilen iddiaları karşısında Şehremini Ziya Bey açıklama yapmak zorunda kaldı. Ziya Bey açıklamasında öncelikle her iki cemiyetin durumunu özetledikten sonra İstanbul'un TBMM Hükümetine iltihakından sonra yaşananları detaylı bir şekilde aktarmaktadır. Buna göre; saltanatın kaldırılması üzerine Vilayet Meclis-i Umûmisi azalarından oluşan Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye bir toplantı yaparak Dâhiliye Nezareti tarafından atandığı ve Dâhiliye Nezareti ilga edildiğine göre yetkisini kaybedeceği gerekçesiyle Ziya Bey'in yeniden seçilmesi gerektiğine kanaat getirmişlerdi. Bunun üzerine yapılan oylama ile Ziya Bey'i yeniden Şehremini olarak seçmişler ve bu durumu hem Refet Paşa'ya hem de TBMM Hükümetinin İstanbul'daki yetkilisi Dahiliye Müsteşarı Münir Bey'e bildirmişlerdi. Her iki yetkili de konu ile ilgili Ankara'dan gelecek emre kadar mevcut durumun muhafaza edilmesi yönünde karar vermişlerdi. Ayrıca Ziya Bey'e göre; feshedilmiş Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye'nin iddiaları doğru olsa bile kanunen bu heyetin de görev süresi dolmak üzere idi ve seçimlerin yenilenmesi gerekiyordu³⁸. Esasen Ziya Bey'in bu son iddiası doğrudur. Çünkü yukarıda belirtildiği üzere

³⁷ **İkdâm**, 29 Teşrîn-i Sâni 1338/29 Kasım 1922, No:9232.

³⁸ **Tevhîd-i Efkâr**, 1 Kanun-ı Evvel 1338/1 Aralık 1922, No:532-3560.

Dersaadet Belediye Kanunu'nun ilgili maddesine göre Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye azaları üç yıl için seçiliyorlardı. Seçimlerde aralık ayı başı itibariyle başlayıp şubat sonuna kadar devam ediyordu. Dolayısıyla son seçimler 1919 yılında yapıldığına göre 1922 yılının Aralık ayının başından itibaren İstanbul'da belediye seçim sürecinin başlaması gerekiyordu.

b- Seçim Kararının Alınması ve Yapılan Hazırlıklar

Ankara Hükümeti'ne yapılan bütün müracaatlara rağmen, İstanbul'da iki Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye meselesi hakkında herhangi bir emir gelmedi. Bunun üzerine Refet Paşa, İstanbul Vali Vekili Esat Bey, Dahiliye Müsteşarı Münir Bey ve Şehremini Ziya Bey bir toplantı yaptılar. Toplantıda seçilmiş Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye'nin görev süresi sona erdiği için seçimlerin yenilenmesi kararlaştırıldı. Şehremini Ziya Bey alınan karar üzerine zaman kaybetmeden belediye dairelerine seçimlerin yapılacağına dair bir tebligat gönderdi³⁹. Bu kurulun almış olduğu seçimlerin yenilenmesi kararı Ankara tarafından da onaylandı. Ayrıca Dâhiliye Vekâleti seçimler sonuçlanıncaya kadar Şehremaneti teşkilatının mevcut durumunu koruyarak görevine devam etmesini tebliğ etti⁴⁰. Böylece İstanbul yeni seçim sürecine giriyordu.

Seçim kararının alınması yeni bir tartışmanın alevlenmesine neden oldu. O da seçimlerin TBMM Hükümeti tarafından çıkarılmış olan kanunlara göre mi yoksa Dersaadet Belediye Kanunu'na göre mi yapılacağı meselesiydi. Aslında TBMM Hükümeti yeni bir belediye kanunu çıkarmamıştı. Sadece 2 Ekim 1920'de 5 Ekim 1877 tarihli Vilayât Belediye Kanunu'na Müzeyyel Kanun başlığı ile kısa bir kanun hazırlanmıştı. Bu kısa kanunda da belediye seçimlerinde seçmen veya aday olmak için vergi kaydı olması şartı kaldırıldığı gibi, seçmen olmak için 25, aday olmak için 30 yaşını doldurmak ile belediye reislerinin okur-yazar olmaları şartı getiriliyordu⁴¹. Burada önemli olan nokta şuydu: Osmanlı Devleti zamanında özel statüsü nedeniyle İstanbul için diğer vilayetlerden farklı olarak ayrı bir belediye kanunu hazırlanmıştı. Yani Osmanlı Devleti'nin diğer vilayetleri 1876 tarihli Vilayât Belediye Kanunu'na⁴² tabi iken İstanbul 1877 tarihli Dersaadet Belediye Kanunu ile idare ediliyordu. Tartışmada buradan çıkıyordu. TBMM idaresinde bir vilayete dönüştürülecek İstanbul, diğer vilayetlerin tabi olduğu kanuna mı yoksa yine özel kanuna mı tabi olacaktı? Konu Dâhiliye Vekâletine aksedince vekâlet, henüz Anadolu'da neşredilen kanunların İstanbul'da geçerli ol-

³⁹ **Tevhîd-i Efkâr**, 7 Kanun-i Evvel 1338/7 Aralık 1922, No:538-3566.

⁴⁰ **Tanîn**, 5 Kanun-i Evvel 1338/5 Aralık 1922, No:53.

⁴¹ **Sicill-i Kavânîn**, s.21.

⁴² Vilayât Belediye Kanunu için bkz. **Düstûr**, I/ 4, İstanbul, 1299, s. 538-560.

madığını, dolayısıyla İstanbul belediye seçimlerinin 1877 ve 1912’de neşredilen Dersaadet Belediyesi ile ilgili kanunlara göre yapılacağını açıkladı⁴³.

Seçimlerin Dersaadet Belediye Kanunu ve 1912 tarihli Kanun-ı Muvakkat hükümlerine göre yapılacağı kararlaştırılınca bu kanunların öngörmüş olduğu seçim takvimi başladı. İstanbul’da Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye seçimlerinin nasıl yapılacağı 1877 tarihli Dersaadet Belediye Kanunu’nun “*Mecâlis-i Belediye Azasının Sûret-i İntihabı*” başlıklı dördüncü faslında 40-64. maddelerde düzenlenmişti⁴⁴. Buna göre; her belediye dairesinde oturan, 25 yaşını doldurmuş, o belediye sınırları içerisindeki emlakı için senelik asgari 100 kuruş vergi veren, cinayet suçuyla mahkum olmamış, hürriyetine sahip bütün erkek Osmanlı tebaası belediye seçimlerinde oy kullanabilecekti. Belediye azası olabilmek için ise 30 yaşını tamamlamış olmak, 250 kuruş vergi vermek, Türkçe konuşmak, bir kimsenin hizmetçiliğinde bulunmamak, hukuk-ı medeniyesine sahip olmak, iflas ve cinayet cezalarından bir sene mahkumiyet veya buna muadil bir cezaya ve serserilik cezasına çarptırılmamış olmak, yabancı devletler imtiyazına sahip veya yabancı devletler vatan-daşlığı iddiasında bulunmamak, Şehremaneti ve belediye dairelerinde vazife almamış olmak ile akli melekelerine sahip olmak gibi şartlar vardı.

Aralık ayı başında başlaması gereken seçimler için Belediye Dairelerindeki mahallelerin her birinden oy verme hakkına sahip kişilerden iki kişi istenerek en az yirmi kişi belirlenecekti. Belirlenen yirmi kişi içerisinde kura yöntemi ile seçilecek on kişiden oluşmak üzere belediyelerde İntihap Encümenleri oluşturulacaktı. Bu işlem en geç 10 Aralık tarihine kadar tamamlanacaktı. İntihap Encümenleri, görevli buldukları Belediye Daireleri’ne bağlı mahallelerden aza seçmeye ve seçilmeye hakkı bulunanların defterlerini talep edecekler, en geç on beş gün içinde gönderilecek defterlerin birer nüshası mahallelerdeki cami vs. gibi herkesin görebileceği yerlere asılarak 8 gün boyunca ilan edilecekti. Bu süre zarfında gelebilecek itirazları İntihap Encümenleri tetkik ederek gerekli gördüğü düzeltmeleri yapacaktı. Sürenin sona ermesinden sonra olabilecek itirazlar kesinlikle kabul edilmeyecekti. İntihap Encümenlerinin kurulması ve yukarıda bahsedilen defterlere itiraz süresinin sona ermesi ile birlikte Şubat ayı başında seçimler başlayacak ve 15 Şubat’ta seçimler sona erecekti. En geç Mart ayı başında yeni Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye görevinin başında olacaktı⁴⁵.

⁴³ **Tevhîd-i Efkâr**, 7 Kanun-i Evvel 1338/7 Aralık 1922, No:538-3566.

⁴⁴ “*Dersaadet Belediye Kanunu*”, Md. 40-64.

⁴⁵ **Tevhîd-i Efkâr**, 12 Kânun-i Evvel 1338/12 Aralık 1922, No: 543-3571; **İkdâm**, 10 Kanun-i Evvel 1338/10 Aralık 1922, No:9243; **Tanîn**, 10 Kanun-i Evvel 1338/10 Aralık 1922, No:58.

Seçim kararının alınması ve seçimlerin eski kanunlara göre yapılacağı'nın anlaşılması üzerine yukarıda bahsedilen takvim çerçevesinde başlayan çalışmalar kısa süre içerisinde sonuç vermeye başladı. 12 Aralık 1922 tarihli *Tevhid-i Efkâr* gazetesinin verdiği habere göre, o güne kadar dokuz belediye dairesinden yedisinde, Bayezid, Yeniköy, Fatih, Kadıköy, Anadolu Hisarı, Üsküdar, Beyoğlu dairelerinde İntihap Encümenleri kurulmuştu⁴⁶.

Bir taraftan seçimler için bu hazırlıklar tüm hızıyla devam ederken ve dairelerden seçmen ve adaylara ait defterler peyderpey Şehremanetine gönderilirken, diğer taraftan kamuoyunda ve basında hala seçimlerin TBMM'nin çıkardığı 2 Ekim 1920 tarihli Vilâyât Belediye Kanunu'na Müzeyyel Kanuna göre yapılmasına dair tartışmalar devam ediyordu. Konu ile ilgili bir açıklama yapmak zorunda kalan Şehremini Ziya Bey, henüz TBMM kanunlarının kendilerine tebliğ edilmediğini, bu nedenle seçim hazırlıklarını 1877 tarihli kanuna göre yürüttüklerini, şayet Ankara'dan yeni kanunun uygulanmasına yönelik bir emir gelirse yapılan hazırlıkların iptal edilerek bu kanuna göre seçim yapılabileceğini belirtti. Ziya Bey'e göre böyle bir durum sanılanın aksine seçimleri geciktirmeyecekti. Çünkü yeni kanun seçmen veya aday olmak için vergi şartını ortadan kaldırıyor. Dolayısıyla hazırlanan defterlerin Muhassıl Şubelerinden tetkikine ihtiyaç kalmayacağı için süreç daha da hızlanacaktı⁴⁷.

Seçim sürecine girilmeden önce Dâhiliye Vekâleti'nden TBMM Hükümeti tarafından çıkarılan kanunların henüz İstanbul'da uygulamaya geçirilmediğine dair açıklama yapılmasına rağmen, konunun gündemdeki yerini koruması üzerine Şehremaneti tekrar Dâhiliye Vekâletine müracaat etti. Vekâlet bunun üzerine tartışmaları sonlandıracak bir açıklama yaptı. Açıklamada 2 Ekim 1920 tarihli kanunun vilayet belediyelerine ait olduğu, Şehremanetin alacağı şekle göre bahsedilen kanunun İstanbul'a teşmil edilip edilmeyeceğine daha sonra karar verileceği belirtiliyordu⁴⁸. Böylece seçimlerin hangi kanun uyarınca yürütüleceği konusu kapandı ve 1877 ve 1912 tarihli Dersaadet Belediye Kanunları gereğince yapıldı.

c- Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye Seçimlerinde Siyasi Mücadele

Seçim hazırlıkları görünüşte oldukça sorunsuz ve sessiz devam ediyordu. Ancak aslında durum hiç de öyle değildi. Büyük zaferin ardından İstanbul'un 4 Kasım 1922'de TBMM Hükümeti'ne iltihakı üzerine şehirde siya-

⁴⁶ *Tevhîd-i Efkâr*, 12 Kânun-i Evvel 1338/12 Aralık 1922, No: 543-3571.

⁴⁷ *Tevhîd-i Efkâr*, 2Kânun-i Sâni 1339/2 Ocak 1922, No: 565-3593; *Tevhîd-i Efkâr*, 12 Kânun-i Sâni 1339/12 Ocak 1923, No: 574-3602.

⁴⁸ *Tanîn*, 14 Kânûn-i Sâni 1339/14 Ocak 1923, No:93.

sal açıdan bir boşluk doğdu. Saltanatın kaldırılması ve Tevfik Paşa Hükümeti'nin istifasıyla bir kısmı İstiklal Savaşı'na karşı çıkmış veya katılmamış İstanbul'un mevcut siyasal aktörleri sahneden çekilince meydan mütareke döneminde TBMM Hükümeti'ni destekleyen kesimin temsilcilerine kaldı. Mütareke döneminde Anadolu hareketine destek veren ve bu uğurda çalışan gizli gruplar savaş yıllarında aralarındaki husumeti bir kenara bırakmışlardı. Savaşın sona ermesi ile birlikte yavaş yavaş bu tür husumetler de meydana çıkmaya başladı. Oluşan siyasal boşluğu doldurmak isteyen farklı gruplar TBMM Hükümeti'nin İstanbul'daki temsilcisi olmak için mücadeleye giriştiler. Bu gruplar Müdafaa-i Milliye Teşkilatı Heyet-i Merkeziyesi ve Mim Mim Grubu, İstanbul Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve yeniden teşkilatlanmaya çalışan İttihatçılardır.

Müdafaa-i Milliye Teşkilatı, İstanbul'un 16 Mart 1920'de resmi işgalinden sonra Karakol Cemiyeti'nin faaliyetleri sona erince çoğu Karakol Cemiyeti'nde de etkin olarak çalışan kadrolar tarafından TBMM Hükümeti Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne bağlı olarak 1921 yılı başlarında kurulmuştu. Millî Mücadele boyunca gizli olarak faaliyet gösteren Müdafaa-i Milliye Teşkilatı, faaliyetleri açısından Müsellah Müdafaa-i Milliye ve Mim Mim Grubu olmak üzere ikiye ayrılmıştı. İki grubun üyelerinden oluşan bir de Heyet-i Merkeziye vardı. Müsellah Müdafaa-i Milliye Teşkilatı herhangi bir durumda İstanbul'da Müslüman halkı savunmak için silahlı bir örgüt olarak teşkilatlandırılmıştı. Mim Mim Grubu ise Anadolu'ya istihbarat, silah, cephane ve yetmişmiş subay sağlama görevini yürütüyordu. Bu teşkilat ve grup Millî Mücadele sona ermesine ve İstanbul, TBMM Hükümeti'ne iltihak etmesine rağmen, faaliyetlerini durdurmamış ve şehirde en geniş teşkilata sahip siyasi bir örgüt haline gelmişti. Dolayısıyla şimdi Ankara'nın İstanbul'daki siyasi temsilcisi olmak istiyordu⁴⁹.

⁴⁹ Mütareke döneminde faaliyet gösteren İstanbul Müdafaa-i Milliye Teşkilatı oldukça karmaşık bir yapıya sahipti. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne bağlı olarak kurulan teşkilatı idare etmek üzere bir Heyet-i Merkeziye oluşturulmuştu. Bu Heyet-i Merkeziye üyelerinden bir kısmı sadece Müsellah Müdafaa-i Milliye Teşkilatı'nın idaresi ile meşgul olurken Erkan-ı Harbiye tarafından Heyet-i Merkeziye'nin bazı üyelerine gizli olarak bir de istihbarat görevi verilmişti. Müdafaa-i Milliye'nin baş harflerinden mülhem olarak Mim Mim Grubu adı verilen bu grubun özel görevinden diğer Heyet-i Merkeziye üyeleri haberdar olmadıkları için aralarında nüfuz mücadelesi yaşanıyordu. Oldukça çekişmeli geçen nüfuz mücadelesini 1922 yılının sonlarına doğru Heyet-i Merkeziye'nin Mim Mim Grubuna mensup üyeleri kazanarak bütün teşkilata hakim oldular. Dolayısıyla bu çalışmada yerine göre kullanılan Müdafaa-i Milliye Teşkilatı Heyet-i Merkeziyesi veya Mim Mim Grubu ifadeleri aynı teşkilatı ifade etmektedir. Müdafaa-i Milliye Teşkilatı ve Mim Mim Grubu hakkında geniş bilgi için bkz: Hüsamettin Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası**, Yayına Hazırlayan: Samih Nafiz Tansu, Sebil Yayınları, İstanbul, 1996; Hüsnü Himmetoğlu, **Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları, I**, Ülkü Matbaası, İstanbul, 1975; Kemal Koçer, **Kur-**

İstanbul Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ise Müdafaa-i Milliye Teşkilatı'na göre oldukça yeni sayılırdı. İstanbul işgal altında olduğu sürece burada Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin resmi şubelerini açmanın imkanı yoktu. Fakat Millî Mücadele'nin sonlarına doğru bazı kimseler Mustafa Kemal Paşa'nın Adapazarı'nda⁵⁰ bulunduğu bir sırada yanına giderek İstanbul'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurmak için izin aldılar. Böylece 1922'nin yaz aylarından itibaren İstanbul'da gizli bir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti teşkilatlanmaya başladı⁵¹. Bir de nizamname hazırlayan cemiyetin gizli yapısı, kuruluş aşamasında Müdafaa-i Milliye Teşkilatı ile çekişmelere neden oldu. Çekişmenin nedenlerinden birisi de Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin, teşkilatını oluştururken önceki dönemlerde grup içi mücadeleler nedeniyle Müdafaa-i Milliye Teşkilatı Heyet-i Merkeziyesi'nden istifa eden veya ihraç edilen kimselerle birlikte hareket etmesiydi⁵². Ayrıca zafer kazanıldığı-

tuluş Savaşlarımızda İstanbul; İşgal Senelerinde Millî Mücadele Grubunun Gizli Faaliyetleri, Vakıf Basımevi, İstanbul, 1946; Fethi Tevetoğlu, **Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988; Mesut Aydın, **Millî Mücadele Dönemi'nde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1992.

⁵⁰ Mustafa Kemal Paşa, Claude Farrère ile görüşmek üzere İzmit'e gittiği sırada 14-17 Haziran 1922 tarihleri arasında Adapazarı'nda bulunmuştur. (Sabahattin Özel, "Atatürk'ün Büyük Taarruz Öncesinde Adapazarı-İzmit Gezisi (12-24 Haziran 1922)", **İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, S: 5, İstanbul 2004, s.147-150). Dolayısıyla İstanbul Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bu tarihten sonra teşkilatlanmaya başladığı anlaşılmaktadır.

⁵¹ İstanbul Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucularından olan ve daha sonra İstanbul milletvekili seçilen Ziya Karamürsel yayınlanmamış anılarında, Mustafa Kemal Paşa'dan müsaade alındıktan sonra hazırlık mahiyetinde bir Müdafaa-i Hukuk teşkilatının kurulduğunu ifade etmektedir. Bu teşkilatın merkez azaları şu kişilerden oluşuyordu: "Şuraydevlet (Şurâ-yı Devlet) azalığından müteakit eski Trabzon Valisi Haydar, şimdi Sefir Yakup Kadri, Ziraatçı Nesip, Evkaf memurlarından Baki, eylem Evkaf Müfettişlerinden Halim Baki, Telgraf Müdürlerinden Salahzade Ziya ve ben". ("Ziya Karamürsel'in Hatıraları", **Kurtuluş Savaşı Belgeleri**, (Derleyen Hasene Ilgaz), Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Y-648).

⁵² Bunlar Müdafaa-i Milliye Teşkilatı Heyet-i Merkeziye üyelerinden ikinci Reis Kaymakam Hafız Besim, Yüzbaşı Lütfi, Hamdi Baba gibi isimlerdi. Bu isimlerin Müdafaa-i Milliye Heyet-i Merkeziyesi içerisinde muhalif pozisyona geçmeleri 1921 yılı sonlarından itibaren başlamıştır. Asıl kırılma noktalarından biri meşhur Teşkilat-ı Mahsusacılar ve Karakol Cemiyeti'nin önde gelen üyelerinden Yenibahçeli Şükrü Bey ile Sakallı Nurettin Paşa arasında yaşanan ve 1921 yılı Ekim ayından 1922 Mayısına kadar devam eden bir İstanbul Mebusluğu mücadelesidir. İttihatçıların TBMM Hükümeti'nin gözünden düştüğü Sakarya Savaşı'ndan sonraya denk düşen bu mücadelede bahsedilen isimler Ankara'nın ve Heyet-i Merkeziye'nin diğer azalarının arzusu hilafına Yenibahçeli Şükrü Bey'i destekleyerek mebus seçilmesini sağlamışlardı. Bu olaydan sonra da Müdafaa-i Milliye Heyet-i Merkeziyesi'nden ayrılmak zorunda kalmışlardı. (Yenibahçeli Şükrü Bey ve Nurettin Paşa'nın mebusluk mücadelesi hakkında geniş bilgi için bkz: Erdal Aydoğan-Asaf Özkan, "İstanbul'da Bir Ara Seçim: Yenibahçeli Şükrü Bey ile Nurettin Paşa'nın Mebusluğu Meselesi ve

na göre askeri bir örgüt olarak kabul ettikleri Müdafaa-i Milliye Teşkilatı'nın siyasi işlere karışmamasına yönelik propagandaları da iki grubun mücadele nedenlerindedir⁵³. Ama belki de en önemli neden savaş yıllarında İstanbul'da faaliyet gösteren Müdafaa-i Milliye Teşkilatı'nın kurtuluştan sonra İstanbul'daki hakim konumunu paylaşmak istememesiydi.

1922-1923 yılları arasında İstanbul'da İttihatçıların toparlanma çabaları çoğunlukla eski İaşe Nazırı Kara Kemal ismi etrafında şekillenmektedir. Kara Kemal, Mondros Mütarekesi'nden sonra İttihatçılara karşı başlatılan tutuklama furçasının ilk dalgalarında 30 Ocak 1919'da tutuklandı. 28 Mayıs 1919'da birçok diğer nazırla birlikte "*birinci sınıf*" tutuklular arasında Malta'ya sürgüne gönderildi. Kara Kemal Bey, 6 Eylül 1921'de 15 arkadaşı ile birlikte firar edinceye kadar Malta Adası'nda kaldı. Bu tarihte firar ederek Malta'dan kurtulup İstanbul'a geldi⁵⁴. Firar olayından sonra diğer sürgünler de Malta'da uzun kalmadılar. Çünkü Sakarya Savaşı'nın kazanılması üzerine TBMM Hükümeti ile İngilizler arasında yapılan görüşmeler sonucunda 23 Ekim 1921'de alınan kararla bütün Malta sürgünleri kurtarıldı⁵⁵. Malta'dan dönen eski İttihatçılar ülkeyi bıraktıkları gibi bulmamışlardı. İşgal altında bıraktıkları ülkede zaferler kazanılmış ve Ankara'da yeni bir hükümet kurulmuştu. Hatta başta İttihatçılarla ittifak yapmak zorunda olan Mustafa Kemal Paşa iktidarını iyice pekiştirdiğinden bu iktidara sadık bir şekilde bağlanmış İttihatçılar hariç diğerlerine Ankara'da, Hüseyin Cahit Yalçın'ın deyişi ile oldukça soğuk bakılıyordu⁵⁶.

Tam da seçim kararının alındığı sıralarda İstanbul'da gruplar arasındaki mücadele şiddetlenmeye başladı. Böyle karmaşık bir ortamda başlayan belediye seçimlerine dair hazırlıklar devam ederken bu grupların zaman zaman ittifak yapmak için bir araya gelmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. İstanbul Maliye Murakıbbı ve Müfettişi aynı zamanda Müdafaa-i Milliye Heyet-i Merkeziyesi Azası Seyfi Bey tarafından 22 Aralık 1922'de Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderilen bir yazıda, belediye seçimleri sürecinde Kara Kemal, Vehbi ve Ethem Beylerin idare ettiği bir İttihatçılar zümresi ile

---

İstanbul Gizli Grupları Arasındaki Mücadele", Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Belgi Dergisi, Cilt:1, Sayı:3, Kış-2012, ss.323-341). O dönemde İttihatçılıkla suçlanan bu kişiler İstanbul'un TBMM'ye iltihakından sonra başlayan siyasi mücadelede Müdafaa-i Milliye'nin karşısında Müdafaa-i Hukuk ve İttihatçılarla birlikte hareket etmektedirler. (Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE), Kutu No (K. No): 42, Gömlek No (G. No): 154, Belge No (B. No): 154-1)

⁵³ Yakup Kadri, "Rey Sandığı", *İkdâm*, 23 Şubat 1339/1923, No:9318.

⁵⁴ Bilal N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1976, s.121-122, 439.

⁵⁵ Şimşir, *a.g.e.*, s.450.

⁵⁶ Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, Yayına Hazırlayan: Rauf Mutluay, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1976, s.268.

kendilerinin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti namına seçime katıldıklarını iddia eden bir zümrenin ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Seyfi Bey'e göre İttihatçılar seçimde açıktan faaliyet yürütmek yerine Müdafaa-i Hukuk'la iş birliği yapıyordu. Bazen Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adaylarını desteklerken ekseriyetle kendi adaylarını Müdafaa-i Hukuk çatısı altında seçime sokmak için çalışıyorlardı. Kara Kemal'in Müdafaa-i Milliye Teşkilatı'nın işbirliği teklifini kabul etmediğini iddia eden Seyfi Bey, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti temsilcilerinin eski İttihatçılarla ve Meclis'teki II. Grupla temasta olduklarını belirtmektedir. Hatta Seyfi Bey, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne sızanların sadece İttihatçılardan ibaret olmadığını, aynı zamanda Hürriyet ve İtilafçılığı ile bilinen birçok şahsın da bu cemiyete girdiğini yazmaktadır. Seyfi Bey son olarak Erkan-ı Harbiye'yi bu tür faaliyetlere karşı etkin tedbirler alınmazsa İstanbul'daki seçimleri İttihatçıların kazanabilecekleri konusunda uyarmaktadır⁵⁷.

Müdafaa-i Milliye Teşkilatı'nın bu uyarıları yankı buldu ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Fevzi Paşa, İstanbul'daki Felah Grubu'na şifreli bir telgraf göndererek Kara Kemal ve arkadaşlarının İstanbul'daki faaliyetlerinin sıkı takip altında tutulmasını emretti⁵⁸. Yine Fevzi Paşa, 12 Ocak 1923'te Felah Grubu'na gönderdiği şifrede; belediye seçimleri münasebetiyle eski İaşe Nazırı Kara Kemal Bey'in esnaf arasında sendika teşkiline teşebbüs ettiğini belirtiyordu. Ayrıca eski Polis Müdürü Halil, eski Yaver Safet, Ömer Abit Hanı'nda Malik, Nafia Hanı'nda Emin, Salih İhsan, Ayasofya Tabur Kumandanı Hüsnü, İtfaiye Alayı'ndan Binbaşı Tevfik, Kaymakam Hafız Besim Beyler ile İzzet Paşa ve Tercüman Rosenberg'in Kara Kemal'le birlikte faaliyette bulduklarının haber alındığını ifade ederek bu hususta gayet gizli ve belgeye dayanan takibat ve tahkikatta bulunulmasını istedi⁵⁹.

Henüz işgal altında bulunan İstanbul'da böyle bir siyasi mücadelenin yaşanması aslında oldukça rahatsız edici bir durumdu. Belediye seçimleri ile birlikte başlayan yoğun siyasi mücadele üç grubun da gizli olması nedeniyle kamuoyuna çok fazla yansımıyordu. Ancak yaşanan bu siyasi kargaşayı önlemek için bizzat Mustafa Kemal Paşa devreye girdi ve grup temsilcileri ile İzmit'te bir görüşme yaptı.

Mustafa Kemal Paşa, 14 Ocak-20 Şubat 1923 tarihleri arasında, İzmit gezisini de kapsayan uzun bir Batı Anadolu gezisi gerçekleştirdi. 16 Ocak'ta geldiği İzmit'te beş gün kaldı. Bu beş günde İzmit'teki yönetici ve halkla

⁵⁷ Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE), İstiklâl Harbi Kataloğu (İSH), Kutu (K) No:1751, Gömlek (G) No:43, Belge (B) No:43-3; ATASE, İSH, K. No:1756, G. No:14, B. 14-2.

⁵⁸ ATASE, İSH, K. No:1724, G. No:68, B. No:68-1.

⁵⁹ ATASE, İSH, K. No:1724, G. No:70, B. No:70-1.

olan temasının yanında 16-17 Ocak'ta İstanbul basınının temsilcileri ile geniş bir mülakat gerçekleştirdi. Başta devam eden Lozan Barış Konferansı ile hilafet ve rejim konuları olmak üzere birçok konuda yazılmamak kaydıyla gazetecilere önemli açıklamalarda bulundu. Sonraki yıllarda yayınlanan bu görüşmelere *Tevhîd-i Efkâr*'dan Velit Ebüzziya, *Vakit*'ten Ahmet Emin, *Akşam*'dan Falih Rıfkı, *İleri*'den Suphi Nuri, *İkdâm*'dan Yakup Kadri ve *Tanîn*'den İsmail Müştak Beylerin yanı sıra TBMM Hükümeti'nin İstanbul temsilcisi Dr. Adnan Bey, eşi Halide Edip Hanım ve İstanbul Kızılay Başkanı Hamit Bey de katıldı⁶⁰.

Mustafa Kemal Paşa, İzmit Basın Toplantısı olarak bilinen bu toplantının ertesi günü yine İzmit'te İstanbul'daki siyasi grupların temsilcileri ile gizli bir görüşme yaptı. Bu görüşmeye ise İstanbul Müdafaa-i Milliye Teşkilatı ve Mim Mim Grubu'nu temsilen Velit Ebüzziya, İstanbul Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni temsilen Yakup Kadri ve İttihatçıları temsilen Kara Kemal Beyler katıldı. Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye seçimleri nedeniyle İstanbul'da ortaya çıkan gruplar arası mücadelenin de gündeme geldiği toplantıda Mustafa Kemal Paşa; TBMM Hükümeti'nin dayandığı yegâne teşekkül olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin karşısına yeni siyasi teşekküllerle çıkmanın doğru olmadığını yok yere milletin oyunu böleceğini belirtti. Bu nedenle seçimlerde tek başına etkin olması mümkün görünmeyen İttihatçıların ve esasen savaşın sona ermesi nedeniyle istihbarat vazifesi sona ermiş olan Mim Mim Grubu'nun siyasi işlere karışmasının mahzur olduğunu ileri sürerek her iki gruba mensup kişilerin hizmetlerini ancak Müdafaa-i Hukuk bayrağı altında yürütebileceklerini ifade etti⁶¹.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu uyarılarından sonra İstanbul'a dönen temsilcilerin birlikte çalışmak için çeşitli toplantılar yaptıkları anlaşılmaktadır. Yakup Kadri Bey, İstanbul'a döndükten sonra kendisinin grupların temsilcilerini davet ederek bir toplantı düzenlediğini ancak özellikle Mim Mim Grubu temsilcisi Velit Ebüzziya'nın diğer grupları tanımayan tavrı nedeniyle bir anlaşma sağlanamadığını iddia etmektedir⁶². Grupları bir araya getirmek için bir toplantı daveti de TBMM Hükümeti'nin İstanbul Murahhası Dr. Adnan Bey'den gelmiştir⁶³. Adnan Bey'in, belediye seçimlerini gerçekleştirmek

⁶⁰ İzmit Basın Toplantısı hakkında geniş bilgi için bkz: İsmail Arar, **Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı**, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1969; Arı İnan, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, s.41-87.

⁶¹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, İletişim Yayınları, 6 Baskı, İstanbul, 2012, s. 19-20.

⁶² Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s.21.

⁶³ Her iki toplantı için de tarih belirtilmediği için aynı toplantı mı yoksa farklı toplantılar mı olduğu anlaşılamamaktadır.

için üç gruptan seçilecek dörder azadan on iki kişilik bir heyetin ortak aday belirlemesine yönelik teklifi, Müdafaa-i Milliye Teşkilatı Heyet-i Merkeziye Reisi Mirliya İhsan Paşa tarafından, İstanbul'da Müdafaa-i Milliye'den başka teşkilat tanımadıkları gerekçesiyle reddedildi⁶⁴. Dolayısıyla Müdafaa-i Milliye Teşkilatı İttihatçıları tanımadığı gibi henüz açık faaliyet yürütmeyen Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni de tanımıyordu. Bu arada İstanbul'daki bu karışık vaziyeti düzeltmek üzere Ankara'dan gelen TBMM azasından Yunus Nadi, Kılıç Ali ve İhsan Beyler grup temsilcilerini bir toplantıya davet ettiler. Toplantıya katılan temsilcilerden İstanbul'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti şubesini oluşturmak üzere yedişer kişilik birer liste talep edildi. Ardından 22 Ocak 1923'te Dr. Adnan Bey, seçim sürecinin oldukça sıkıntılı geçtiğini ve İttihatçılarla bir şekilde uyuşulması gerektiğini belirterek grupları yeni bir toplantıya davet etti. Bunun üzerine Kara Kemal'in Mesadet Hanı'ndaki yazıhanesinde bir araya gelen grup temsilcileri aralarında anlaşamayınca ertesi gün tekrar toplanmak üzere dağıldılar⁶⁵. Ancak çeşitli nedenlerle Müdafaa-i Milliye Teşkilatı temsilci göndermeyince ikinci toplantı gerçekleştirilemedi. Yaşanan kriz Mustafa Kemal Paşa'nın gönderdiği bir telgraf üzerine yeniden Adnan Bey'in araya girmesi ile çözüldü. 24 Ocak 1923'te yukarıda bahsedilen milletvekillerinin de katıldığı bir toplantı daha yapıldı. Toplantıda seçimleri yürütmek ve ortak aday çıkarmak üzere ikişer kişiden altı kişilik bir heyet kuruldu⁶⁶.

⁶⁴ TİTE, K. No:42, G. No:109, B. No:109-3.

⁶⁵ TİTE, K. No:42, G. No:109, B. No:109-4. Bu toplantıya Mim Mim Grubu adına katılan Ahmet Hamdi (Başar) Bey hatıralarında Ankara'dan gelen milletvekillerinin Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle geldiğini ifade etmektedir. Ancak Ahmet Hamdi Bey, Yunus Nadi ve İhsan Beylerin adını zikretmeden Kılıç Ali ve Refik Beylerin adını vermektedir. Ahmet Hamdi Başar, kendisinin, İstanbul'da Ankara'ya bağlı olarak kurulmuş tek teşkilatın Mim Mim Grubu olduğunu ileri sürerek Kara Kemal ve arkadaşlarının katılmasına karşı çıktığı için toplantıdan sonuç alınmadan dağıldığını iddia etmektedir. Fakat Ahmet Hamdi Bey'in bu iddiasına temkinli yaklaşmak gerekmektedir. Çünkü Mim Mim Grubu'nun toplantı teklifini kabul ederek Ahmet Hamdi Bey'i Kara Kemal'in yazıhanesine göndermesi bir anlamda grubun Kara Kemal'i siyaseten bir odak olarak kabul ettiğini göstermektedir. Hem Kara Kemal'in yazıhanesindeki toplantıya katılıp hem de Kara Kemal'in toplantıya katılmasına karşı çıkmak çok da gerçekçi gözükmemektedir. (**Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları "Gazi Bana Çok Kızmış"**, I, (Yayına Hazırlayan: Murat Koraltürk), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 109-110). Kılıç Ali ise toplantıya kendisi ile birlikte Topçu İhsan Bey'in geldiğini yazmaktadır. Ancak Kılıç Ali toplantının tarihi konusunda hataya düşmektedir. Çünkü Kılıç Ali'ye göre toplantı İzmit'teki toplantıdan önce yapılmış ve Kara Kemal bu toplantıdan sonra İzmit'e giderek Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüştü. (**Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, (Derleyen: Hulüsi Turgut), Türkiye İş Bankası Yayınları, 15. Baskı, İstanbul, 2013, s. 415-416). Hâlbuki yukarıda belirtildiği üzere milletvekillerinin katılımı ile yapılan ilk toplantının tarihi 22 Ocak ikinci toplantının tarihi de 24 Ocak 1923'tür.

⁶⁶ TİTE, K. No:42, G. No:109, B. No:109-5.

Gruplar arasındaki ihtilafları ortadan kaldırmak üzere yapılan toplantılar görünüşte ortak çalışma kararı ile sonuçlanmıştı. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın İzmit'teki uyarılarına, hatta milletvekillerinden oluşan bir heyet göndermesine rağmen, İstanbul'daki siyasi mücadele sona ermedi. İstanbul Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti de Mustafa Kemal Paşa'nın istediği şekilde bütün bu grupları çatısı altına toplayacak şekilde organize ederek belediye seçimlerine tek bir liste ile gitme fikrini gerçekleştiremedi. Böyle olunca TBMM Hükümeti'nin İstanbul Murahhası Adnan Bey araya girdi ve İstanbul Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile İttihatçılar ortak bir liste yaptılar. Müdafaa-i Milliye Teşkilatı da kendi listesini hazırladı⁶⁷.

Böylece gruplar arasında beklenen ortak çalışma zemini sağlanamadı ve hiç istenmediği halde mücadeleli bir seçim sürecine girilmiş oldu.

d- Oy Verme İşleminin Başlaması ve Yolsuzluk İddiaları

Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye seçimleri ile ilgili kanunun öngörmüş olduğu hazırlıklar şubat ayı başına kadar tamamlanıp şubat ayının ilk günü oy verme işleminin başlaması gerekiyordu. Şubat ayının yaklaşması üzerine Şehremaneti oy verme işlemlerinin nasıl yürütüleceği konusunda Belediye Müdürlerine bir tamim gönderdi. 29 Ocak 1923 tarihli gazetelerde yayınlanan tamim şöyleydi:

“1- Rey pusulalarını bizzat getiren müntehiblerin Encümen-i İntihabca hüviyetleri tayin ettirildikten sonra rey pusulaları alınıp cetvele işaret ve sandığa vaz' edilecektir.

2- Rey pusulaları bilvasıta gönderildiği halde getiren zat yalnız bir rey pusulasını hamil ise keza hüviyeti tayin ettirildikten sonra zarfın üzeri kendisine imza ettirilir ve rey pusulası sandığa atılır. Şayet müteaddid rey pusulaları getirmiş ise bunların bir listesi tanzim ve bu liste ile beraber zarfları da imza ettirildikten sonra rey pusulaları sandığa atılır.

3- Bilvasıta gelen bir rey pusulasının izafe edildiği müntehib bilahare müracaatla namına vukubulan müracaatın doğru olmadığını söyleyerek pusulasını atmak isterse kabul ve zarfın üzerine bir işaret-i mahsus vaz' olunur. Reylerin hîn-i tasnifinde birinci pusula ile sonraki aynı zatın imzasını muhtevi görülerek birincisinin de sahib-i müracaat tarafından tertib edilmiş olduğu anlaşılırsa buna itibar edilerek ikincisi iptal olunur aksi takdirde itibar müntehib tarafından bizzat atılan ikinciyedir.

⁶⁷ Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CA), Arşiv (A) No: III/11, Dosya No:48, Fihrist No: 9-1.

4- *Bizzat veya bilvasıta sandığa atılan rey pusulasından rüçü veya evinde tashihat icrasını tazammun eden müracaatlar kabul olunmaz. Encümen-i İntihabca bu suretle tensib olunmayıp da başka türlü muamele olunmak istenirse bittabi mesuliyeti kendisine ait olmak üzere o veçhile hareket edilmek icap eder. Her ne şekil ve suret kabul ve tercih edilirse anın alakadarlarca malum olmak için serian mahallâta tebliğ ve ihbarına himmet olunması mütmennadır efendim*⁶⁸.

Yayınlanan bu tamimle seçimlerde oy verme biçiminin de belirlenmesi ile birlikte 1 Şubat 1923 tarihi itibarıyla, hazırlanması gereken seçmen cetvelleri henüz tamamlanamadığı için Beyoğlu Belediye Dairesi hariç diğer sekiz belediye dairesinde oy verme işlemleri başladı Şehremaneti Heyet-i Teftişiyesi herhangi bir yolsuzluğa meydan vermemek için sandık başlarına gözlemci gönderdi⁶⁹.

1 Şubat 1923'te başlayan oy verme işlemleri devam ederken basında bazı belediye dairelerinde yolsuzluk yapıldığına dair şayialar dolaşmaya başladı. Özellikle Mim Mim Grubunun basındaki temsilcisi Tevhid-i Efkâr gazetesi, Bayezid Belediye Dairesinde sandığa atılmak üzere getirilen sahte oylara rastlandığını iddia etmektedir. İntihap Encümeni, ne oyları getirenlerin ne de oy sahiplerinin hüviyetlerini tetkik etmeden gelen bütün oyları sandığa atıyordu. Oy verme işleminin bu şekilde yürütüldüğünü gören birkaç yüz seçmen oyunu kullanmaktan vazgeçmişti. Hatta İntihap Encümeni azalarından ikisi yapılan yolsuzluklara itiraz ederek görevlerinden istifa etmişlerdi. Azaların yaptıkları itirazlar dikkate alınmayarak zabıt defterlerine kaydedilmemişti. Bu iddiaları dile getiren gazete, seçmenlerden birisinin bir mazbata hazırlayarak Dâhiliye Vekâleti ve Şehremanetine şikayette bulunacağını ileri sürerek Şehremini'nin dikkatini çekiyordu⁷⁰. Tevhîd-i Efkâr'ın bu iddialarına yanıt yine aynı gazeteye gönderdiği bir tezkere ile Şehremini Ziya Bey'den geldi. Ziya Bey tezkeresinde, sandığa atılan oy pusulaları arasında sahtelerinin olmadığını ancak bazı mükerrer oylara rastlandığını ifade etmektedir. Mükerrer oylar ise İntihap Encümeni tarafından kabul edilmeyerek Mahalle İhtiyar Heyetlerine iade olunmuş ve İhtiyar Heyetleri, oy sahiplerinden ya bu oylardan birini seçmelerini ya da yeniden oy pusulası düzenlemelerini istemişti. İhtiyar Heyeti'nin gözetiminde yapılan düzeltmeden sonra asıl oylar sandığa atılmıştı. Dolayısıyla Ziya Bey'e göre Bayezid seçimlerin-

⁶⁸ **Tanîn**, 29 Kanûn-i Sâni 1339/29 Ocak 1923, No:108; **Tevhîd-i Efkâr**, 29 Kânûn-i Sâni 1339/29 Ocak 1923, No:590-3618.

⁶⁹ **Tanîn**, 2 Şubat 1339/1923, No: 112; **Tevhîd-i Efkâr**, 2 Şubat 1339/1923, No:594-3622.

⁷⁰ **Tevhîd-i Efkâr**, 12 Şubat 1339/1923, No:604-3632.

de sahte oy olmadığı gibi yapılan düzeltmelerle sandıktan mükerrer oy da çıkmamıştı. Gazetenin yolsuzluk yapıldığı için Bayezid İntihap Encümeni'nden bazı üyelerin istifa ettiğine dair iddiasına da değinen Ziya Bey, konunun tamamen seçim kanununun yorumu ve tatbikinden kaynaklandığını belirtmektedir. Çünkü Dersaadet Belediye Kanunu bizzat oylarını kullanan seçmenlerin veya bir başkasının oyunu kullanacak temsilcilerin hüviyetlerinin kontrol edilmesine dair bir hüküm getirmiyordu. Buna rağmen, Şehremaneti 29 Ocak 1923'te Daire Müdürlüklerine gönderdiği yukarıda zikredilen tamiminde oy verecek kişilerin hüviyetlerinin tespit edilmesi yönünde bir tavsiyede bulunmuştu. Ancak Bayezid Belediye Dairesi İntihap Encümeni bu tavsiyeyi dikkate almamış ve oylarını bizzat getirenleri şahsen görmeyi, başkalarının oylarını getirenlere de tutulan defteri imzalatmayı yeterli görmüştü. İntihap Encümeni'nden iki aza seçim devam ettiği sırada bu sistemin seçmenlerin hüviyetini tespit konusunda yetersiz kaldığını gerekçe göstererek istifa etmişti. Bu kişilerin yerine getirilen bir kişi de yürütülen sisteme itiraz etmişse de İntihap Encümeni'nin çoğunluğu kabul etmediği için herhangi bir değişiklik yapılmamıştı. Şehremini Ziya Bey bu açıklamaları yaptıktan sonra azalar arasındaki ihtilafın tamamen kanunun yorumunda ileri geldiğini, hâlihazırda uygulanan sistemin kanuna aykırılığı olmadığı için seçimlerin geçerli sayılacağını belirtmektedir⁷¹.

Şehremininin açıklamaları da Tevhîd-i Efkâr gazetesini tatmin etmemiş olmalı ki 17 Şubat 1923 tarihli gazetede Bayezid seçimlerinde sahte oy kullanıldığına dair iddialar yineleniyordu. Hatta gazete iddiasını bizzat adına sahte oy kullanıldığını beyan eden bir seçmenin ifadelerine dayandırmaktadır. İsmi belirtilmeyen seçmen, ifadesinde, oy kullanmak üzere sandık başına gittiğinde imzası taklit edilerek kendisi adına oy kullanıldığını tespit ettiğini belirtmektedir. Seçmenin itirazı üzerine bu şekilde başkaları tarafından kullanılmış pusulalar Mahalle İhtiyar Heyetlerine iade edilmiş ve yapılan tahkikat üzerine başka usulsüzlükler de tespit edilmiştir. Fakat İntihap Encümeni bu konudaki tahkikatı ilerletmeyi yetkisi haricinde gördüğü için gazeteye göre oyların tasnifi meçhul kalmıştı. Gazete; Şehremininin Dersaadet Belediye Kanununun oy kullananların hüviyetlerinin tespit edilmesi konusunda açık bir hükmü olmadığına dair ifadelerinin de kanunun seçimlerde yolsuzluk yapılmasına izin verdiği anlamına gelmeyeceğini ileri sürerek seçimlerde temel kaygı, halkın oylarının objektif bir şekilde sandığa yansımaya olduğuna göre kanunda yazılsın yazılmasın bunun sağlanması için gerekli önlemlerin alınması gerektiğini savunuyordu⁷².

⁷¹ **Tevhîd-i Efkâr**, 16 Şubat 1339/1923, No:608-3636.

⁷² **Tevhîd-i Efkâr**, 17 Şubat 1339/1923, No:609-3637.

e- Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye Seçimi Sonuçları

Dersaadet Belediye Kanunu gereğince 1 Şubat'ta başlayan oy verme işlemleri 15 Şubat'ta sona erdi. Oy verme işlemi sona erip sayım başlayınca seçim süreci oldukça dikkat çekici bir noktaya geldi. Çünkü İstanbul Müdafaa-i Milliye Teşkilatı Heyet-i Merkeziyesi Reisi Mirliya İhsan Paşa, 19 Şubat 1923'te Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye'ye yazdığı yazıda, dokuz belediye dairesinde Müdafaa-i Milliye Teşkilatı adına adaylıkları açıklanan 54 kişiden 40'ının seçimi kazandığı hakkında Şehremaneti tarafından tebligat yapıldığını iddia ediyordu. Ayrıca İhsan Paşa, seçilen bu kişiler tarafından hazırlanarak imzalanmış bir arızanın da Ankara'ya gönderildiğini belirtiyordu⁷³. İhsan Paşa, 21 Şubat'ta da Fatih, Anadolu Hisarı, Yeniköy, Adalar, Üsküdar, Makrıköy (Bakırköy) belediye daireleri dahilinde bulunan İstanbul Müdafaa-i Milliye Teşkilatı şubelerine gönderdiği tamimde, seçim sürecinde gösterdikleri vatanperver faaliyetleri nedeniyle teşekkür ediyordu. Kadıköy, Erenköy ve Beyoğlu belediyeleri dahilinde bulunan şubelerin yeterince çalışmadığını ifade eden İhsan Paşa, Kadıköy'deki seçimlerde bir kişinin "münfesih ve mülga bir cemiyete"⁷⁴ ait isim listesini oy pusulası arasına koyarak ihanet ettiği gerekçesiyle teşkilatla ilişkisinin kesildiğini belirtmektedir⁷⁵.

Müdafaa-i Milliye Teşkilatı'nın bu kendinden emin tavrına rağmen, durum o kadar basit değildi. Müdafaa-i Milliye Teşkilatı merkezine davet edilerek kazanan adaylara imza ettirilen belge, bu kişilerin Müdafaa-i Milliye Teşkilatı'nın adayı olduklarına dairdi. Halbuki diğer iki grup da aynı azaları davet ederek 33 azaya kendilerinin Müdafaa-i Milliye'nin adayı olmadıklarına dair bir belge imzalatmışlardı⁷⁶. Dolayısıyla aynı kişilere hem Müdafaa-i Milliye Teşkilatı hem de Müdafaa-i Hukuk ve İttihatçılar ittifakı sahip çıkıyordu. Ayrıca Kara Kemal'in belediye seçimleri sürecini idare eden adamlarından ve eski Katib-i Mesullerden İbrahim Ethem Bey, 1926 yılında İstiklâl Mahkemesi'ndeki yargılamasında Bayezid, Makrıköy (Bakırköy) ve Fatih Belediye seçimlerini kendisinin idare ettiğini Bayezid'de tamamen İttihatçıların gösterdikleri adayların, Fatih'te ise yine kendilerinin aday olarak gösterdikleri Hafız Kemal ve Şeyh Vehbi Efendi'nin seçimi kazandıklarını ifade etmektedir⁷⁷.

⁷³ ATASE, İSH, K. No:1752, G. No:71, B. No:71-1.

⁷⁴ Burada kastedilen "münfesih ve mülga cemiyet" İttihat ve Terakki Cemiyeti olmalıdır.

⁷⁵ TİTE, K. No:42, G. No:81, B. No:81, B. No:81-1.

⁷⁶ CA, A. No: III/11, D. No:48, F. No: 9-1

⁷⁷ Selma İlihan-Faruk İlihan, *Ankara İstiklâl Mahkemesi, Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde Cereyan Eden Su-i Kasd ve Taklib-i Hükümet Davası'na Ait Resmî Zabıtlar*, Simurg Yayınları, İstanbul, 2005, s.456-457.

İstiklâl Mahkemesi'ndeki yargılama sürecinde ortaya çıkan önemli noktalardan biri de hem İbrahim Ethem Bey'in hem de diğer Katib-i Mesul Vehbi Bey'in belediye seçimleri sürecinde İttihatçılarla mücadele eden veya seçim sürecinde aktif olarak çalışan grubun Mim Mim Grubu olduğuna dair açıklamalarıdır. Her iki katib-i mesul de o dönemde İstanbul'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin çok zayıf olduğunu ve dikkate alınacak kadar güçlü olmadığını ifade etmektedirler⁷⁸. Bu ifadeler de aslında Mim Mim Grubu'nun İstanbul Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni İttihatçıların adeta paravanı gibi gösteren iddialarını bir ölçüde doğrular niteliktedir. Anlaşılan henüz İstanbul'da sağlam bir zemine oturmamış olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, kendisinin varlığını kabul etmeyen Müdafaa-i Milliye Teşkilatı ile işbirliği yapma olanağı bulamayınca Adnan Bey'in de araya girmesi ile İttihatçılara yaslanmak zorunda kalmıştı. Böylece bağımsız olarak seçime girmek istemeyen Kara Kemal grubuna da gün doğmuş ve bu gruba yakın adayların ağırlıklı olduğu listeler hazırlanmış ve iki grubun ortak listesi olarak seçilmesi sağlanmıştı. Olay Müdafaa-i Milliye'nin seçilen kişilerin tamamına sahip çıkmak isteyerek onlara bir mazbata imzalatıp seçimi kendilerinin kazandığı iddiasıyla mazbatayı Ankara'ya göndermesi ile ortaya çıkmıştı. Bunun üzerine Kara Kemal'in adamları da aynı adaylara "*Hükümet-i Milliye ve amal-i millîyeye taraftar namzetleriz ve doğrudan doğruya müntehiplerin intihap ettikleri kimseleriz*" şeklinde bir mazbata imzalatılarak Adnan Bey'e sunmuştu⁷⁹.

Bu arada İstanbul Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurucularından Yakup Kadri Bey, 27 Şubat'ta yazdığı makalesinde, belediye seçimlerinde kazanan listenin Müdafaa-i Hukuk listesi olduğunu iddia etmektedir. Yazısında Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin İttihatçılarla yaptığı ittifaka hiç değinmeyen Yakup Kadri Bey, aslında aday listesinin Müdafaa-i Milliye ile birlikte hazırlanmış olduğunu ancak son anda bu grubun anlaşmayı bozarak mazbata meselesini çıkardığını belirtmektedir. Yakup Kadri Bey'e göre; kazanan listeye Müdafaa-i Milliye Teşkilatı'nın sahip çıkmaya çalışmasının sebebi de Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin açığa çıkmadan gizli bir şekilde çalışmak zorunda kalması idi⁸⁰.

Böylece belediye seçimleri sona erdi. Ancak yaşanan gelişmeler İstanbul'un henüz tam anlamıyla TBMM Hükümeti tarafından kontrol edilemediğini ortaya koymuştu. İleri gazetesi yazarı Suphi Nuri (İleri) Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben belediye seçimlerinde yaşanan sorunları özetleyen

⁷⁸ Hıkan-Hıkan, *Ankara İstiklâl Mahkemesi*, s.366-367, 456-457.

⁷⁹ Hıkan-Hıkan, *a.g.e.*, s.367.

⁸⁰ Yakup Kadri, "İstanbul'da Belediye İntihabâtı", *İkdâm*, 27 Şubat 1339/1923, No:9322.

bir açık mektup yazarak gazetesinde yayınladı. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, TBMM Hükümeti İstanbul Murahhası Dr. Adnan Bey'den konu hakkında bilgi istedi⁸¹. Dr. Adnan Bey cevaben; İzmit toplantısında İstanbul'da Müdafaa-i Hukuk'un yeniden teşkilatlanması konusunda alınan karara dair toplantı sonrasında yeniden emir gelmeyince, İstanbul'daki grupları bir araya getirmek için çalıştıklarını ancak bu gerçekleşmeyince Müdafaa-i Hukuk ve İttihatçıları bir araya getirerek tek liste hazırlandığını, Müdafaa-i Milliye'nin ise kendi listesini belirlediğini açıkladı. Seçim sonucunda İttihatçı-Müdafaa-i Hukukçu listesi kazanmasına rağmen, Müdafaa-i Milliye'nin de kazanan adaylara sahip çıkmak istediğini, bu durumun da aslında seçilen kişilerin herkes tarafından kabul edilebilir kimseler olduğunu ortaya koyduğunu belirterek artık bir sorun kalmadığını ifade etti⁸².

Dersaadet Belediye Kanunu'na göre seçimler şubat ayının sonuna kadar tamamlanacaktı ve mart ayının başında Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye ilk toplantısını yapacaktı. Ancak Şehremanetinin birikmiş sorunları ve yaşanan olağanüstü dönem nedeniyle seçim sonuçları belli olur olmaz Şehremini Ziya Bey yeni azaları toplantıya çağırıldı ve Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye 25 Şubat 1923'te ilk toplantısını yaptı. Bu ilk toplantıya dokuz belediye dairesinin kesin sonuçları açıklanmış sekizinden seçilen 48 aza katıldı. Bu ilk toplantıya yaşanan bir ihtilaf nedeniyle sonuçlar belli olmadığı için Kadıköy Belediye Dairesi azaları katılmadı. İlk toplantıya katılan azalar ve seçildikleri belediye dairleri şöyleydi:

Bayezid Belediye Dairesi: Hasan Fehmi Bey (Tüccar), Necmettin Arif Bey (Doktor), Mustafa Fevzi Bey (Darülfünûn Müderrislerinden), Nüzhet Bey (Galata Yol Müdürü), Hilmi Bey (Şehremaneti eski Levazım Müdürü), Mehmet Ali Bey (Mülga Defter-i Hakani Emaneti Müfettişlerinden).

Fatih Belediye Dairesi: Hafız Kemal Bey (Darülmualimîn-i Aliye Muallimlerinden), Şeyh Vehbi Efendi Hazretleri (Mirahur Dergahı Postnişini), Hayri Bey (Meclis-i İdare-i Vilayet eski azalarından), Hafız Osman Bey (Tüccar), İhsan Bey (Mülga Maliye Nezareti Mümeyyizlerinden), Hacı Ulya Efendi (Mahkeme-i Temyiz Hukuk Dairesi eski Reisi).

Beyoğlu Belediye Dairesi: Saadettin Ferit Bey, Halit Bey (İstanbul Vilayeti eski Sermühendisi), Refik Bey (Doktor-Bakteriyolojihane Müdürü), Hacı Suud Efendi (Arabacılar Cemiyeti Reisi), Ziya Molla Bey (eski Lazistan Mebusu), Raifağazade Hüseyin Bey (Tüccardan).

⁸¹ C.A, A. No:III/11, D. No:48, F. No:9-2.

⁸² C.A, A. No:III/11, D. No:48, F. No:9-1.

Üsküdar Belediye Dairesi: Naci Bey (eski Kazaskerlik Mahkemesi Mümeyyizi), Hafız Ali Rıza Efendi (Rûmi Mehmet Paşa Camii İmam Hatibi), Hüsnü Şakir Bey (Tabip), Refet Bey (eski Karahisar-ı Şarkî Mutasarrıfı), Mehmet Rasim Bey (İkinci Ordu Veznedarlığından emekli), Sadi Bey (Maliye Memuru).

Anadoluhisarı Belediye Dairesi: İhsan Bey, Hacı Mustafa Bey (Beykoz Eşrafından) Esat Beyzade Mehmet Ali Bey, Abdurrahman Naci Bey (Emekli Binbaşı), İsa Bey (Darüleytam Muhasebecisi), Osman Bey (eski İstanbul Mebusu merhum Sahip Beyzade).

Yeniköy Belediye Dairesi: Hüsamettin Paşa (Emekli Onüçüncü Kolordu Kumandanı), Tevfik Bey (eski Adliye Müfettişi), Doktor Hikmet Bey (Hilal-i Ahmer Kâtib-i Umûmisi), Aziz Bey (Pertevniyal Mektebi Müdürü), Nafiz Bey (Meclis-i Umûr-ı Sıhhiye Azalığından emekli), Sezai Bey (eski Şehremini vekili).

Makriköy (Bakırköy) Belediye Dairesi: Hayrettin Nedim Bey (eski Şehremini Vekili), Şerif Bey, (eski Belediye Reisi), Fethi Bey (Operatör), Hüsnü Bey (Üsküdar Livası Tahrirat Müdürü), Cemil Bey (Mülga Meclis-i Mebusan Muhasebecisi), Velit Bey (Tevhîd-i Efkâr Gazetesi sahip ve başyazarı).

Adalar Belediye Dairesi: Cafer Bey (İstanbul Vilayeti eski Baytar Müdürü), Semih Bey (Mülga Adliye Nezareti Müsteşarı), Ali Rıza Bey (Mahkeme-i Temyiz Birinci Reisliğinden müstafi), Doktor Şükrü Bey (Bahriye Miralaylığından emekli), Doktor Talha Bey (Tıp Fakültesi Muallimlerinden), Sıtkı Bey (Maliye Vergi Müdür Muavinliğinden emekli)⁸³.

SONUÇ

Saltanatın kaldırılması üzerine bir emrivaki şeklinde TBMM Hükümetine katılan, yaklaşık beş asır Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapmış İstanbul'un ayrıcalıklı konumunu kaybederek normal bir vilayete geçiş süreci her açıdan oldukça sancılı geçmiştir. Bu geçiş süreci aslında dikkat çekici olaylara da sahne olmuştur. Bu olaylardan birisi de 1922 yılı sonları ile 1923 yılı başlarında yapılan İstanbul Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye seçimleri sürecidir.

Osmanlı Devleti'nden devralınan bir kurum olarak Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye seçimlerinin Osmanlı Devleti kanunlarına göre mi yoksa

⁸³ **Tanîn**, 25 Şubat 1339/1923, No:135; **Tanîn**, 26 Şubat 1339/1923, No:136; **Tevhîd-i Efkâr**, 25 Şubat 1339/1923, No:617-3645.

TBMM Hükümeti kanunlarına göre mi yapılacağı meselesi uzun bir süre gündemi meşgul etmişti. Aslında bu tür ikilikler sadece Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye ile alakalı değildi. İstanbul, TBMM Hükümeti'ne iltihak etmesine rağmen, hemen TBMM tarafından çıkarılmış olan kanunlar burada uygulanamadı. Bu durum da ister istemez bir süre daha karışıklıkların devam etmesine neden oldu. Şehremaneti ve Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye'nin tabi olduğu 1877 tarihli Dersaadet Belediye Kanunu ve 1912 tarihli Dersaadet Belediye Teşkilatı Hakkında Kanun-ı Muvakkat 1930 yılında çıkarılacak olan 1580 sayılı Belediye Kanunu'na kadar yürürlükte kaldı⁸⁴.

Seçim sürecinde yaşanan siyasi mücadele ise TBMM Hükümetine henüz İstanbul'da tam anlamı ile hakimiyet kuramadığını gösterdi. Kurutuluş Savaşı'nın devam ettiği dönemde işgallere karşı birlikte hareket etmiş kesimler savaşın hemen ertesinde İstanbul'un siyasi hayatına hakim olmak için harekete geçmişlerdi. Yukarıda bahsedilen siyasi mücadelenin taraflarının Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye seçimlerinden farklı beklentileri vardı. Aslında bu seçimler yaklaştığı düşünülen milletvekili seçimleri için hazırlık anlamı taşıyordu. Birçoğu ikinci seçmen olan veya ikinci seçmenler üzerinde etkisi olacağı düşünülen Cemiyet-i Umumiye-i Belediye azalarının kendi teşkilatlarına mensup olması siyasi gruplar açısından büyük önem taşıyordu. Diğer taraftan yaşanan büyük inkılapla siyasi bir boşluk oluşan İstanbul'da TBMM Hükümeti'nin temsilcisi olmak da bu gruplar için önemli idi. Bunlardan Müdafaa-i Milliye Teşkilatı ve Mim Mim Grubu savaş yıllarından getirdiği prestijini ve hakim konumunu paylaşmak istemiyordu. Yeni kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ise Müdafaa-i Milliye Teşkilatı'nı askeri bir örgüt olarak gördüğü için siyasi alanı doldurmak ve Ankara'nın İstanbul'daki temsilcisi olmak istiyordu. İttihatçılar ise Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye seçimlerinde başarılı olarak hala siyaseten bir varlık olduklarını kanıtlayacaklardı. Bunun sonucunda da yapılacak milletvekili seçimlerinde elleri güçlenecek ve olabildiğince fazla İttihatçıyı meclise sokabileceklerdi. 1 Nisan 1923'te alınan milletvekili seçimlerinin yenilenmesine dair karardan sonra İstanbul basınında başlayan İttihatçılara dair tartışmalar İttihatçıların aslında bu dönemde amaçlarını gerçekleştirdiklerini göstermektedir.

Gruplar arasında yaşanan bu sert mücadele TBMM Hükümeti'ne henüz resmi işgal altında bulunan İstanbul'da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin daha ciddi bir şekilde kurulması gerektiğini fark ettirdi. 1922 yaz aylarından itibaren faaliyete geçen gizli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yetersizliği ortaya çıkınca yaklaşan milletvekili seçimlerinde bu tür problemler yaşanmasını istemeyen Mustafa Kemal Paşa 1923 yılı Mart ayı içerisinde Afyon Mebusu Ali (Çetinkaya) ve Antalya Mebusu Rasih (Kap-

⁸⁴ Çağdaş, "Türkiye'de Yerel Yönetimlerde", s. 396.

lan) Beyleri Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin İstanbul şubesini teşkilatlandırmak üzere İstanbul'a gönderdi⁸⁵.

25 Şubat 1923'te ilk toplantısını yaparak göreve başlayan yeni Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye azalarının seçimlere hangi grubun adayı olarak girdikleri sorunu bir süre daha gündemi meşgul etti. Devam eden bu tür spekülasyonlar üzerine bazı cemiyet azaları kendilerinin hiçbir gruba veya fırkaya mensup olmadıklarını, şehrin temsilcileri olduklarını belirten açıklamalar yaptılar⁸⁶.

Yeni Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye Şhremini Ziya Bey'in riyasetinde toplanmıştı. İlk toplantıdan yaklaşık bir buçuk ay sonra Dâhiliye Vekâleti, 13 Nisan 1923'te İstanbul Şhremini Ziya Bey'i azlederek⁸⁷ yerine İstanbul Valisi Haydar Bey'i valilik görevi de üzerinde kalmak üzere Şhremiñliğine tayin etti⁸⁸.

KAYNAKÇA

A- Arşivler

Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE), İstiklâl Harbi Kataloğu (İSH)

Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CA)

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE)

B- Resmî Yayınlar ve Tutanaklar

"*Dersaadet Belediye Kanunu*", **Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Seyfettin Özege Koleksiyonu**, No:0128110, Tarakçılarda Hacı Hüseyin Efendi Matbaası, 1324.

"*Dersaadet Teşkilat-ı Belediyesi Hakkında Kanun-ı Muvakkat*", **Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Seyfettin Özege Koleksiyonu**, No:0109296, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul 1329.

Düstûr, I/ 4, İstanbul, 1299.

Düstûr, II/12, Evkâf Matbaası, İstanbul, 1927.

Düstûr, II/5, Dersaadet, 1332.

Sicill-i Kavânîn, (24 Nisan 1336-31 Teşrin-i Evvel 1341), Cilt: I, , İstanbul, 1926.

⁸⁵ TİTE, K. No:41, G. No:176, B. No:176.

⁸⁶ İkdâm, 28 Şubat 1339/1923, No:9323.

⁸⁷ Osman Nuri, **İstanbul Şhremiñleri**, s.626-627.

⁸⁸ Osman Nuri, **a.g.e.**, s. 688.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), I/2, Ankara, 19813.

C- Süreli Yayınlar

Akşam

Hâkimiyet-i Milliye

İkdâm

Renîn

Sabah

Tanîn

Tevhîd-i Efkâr

D- Kitap ve Makaleler

“Ziya Karamürsel’in Hatıraları”, **Kurtuluş Savaşı Belgeleri**, (Derleyen Hasene Ilgaz), TTK Kütüphanesi, Y-648.

Altıncı Daire-i Belediye Başkanları ve Hizmetleri Kronolojisi Sergisi, 3-12 Ocak 2013, [Basım yeri yok].

ARAR, İsmail, **Atatürk’ün İzmit Basın Toplantısı**, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1969.

ASLAN, Betül, **Refet Paşa ve İşgalden Kurtulacak İstanbul’un İdaresi Meselesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 1991.

AYDIN, Mesut, **Millî Mücadele Dönemi’nde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul’da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1992.

AYDOĞAN, Erdal - ÖZKAN, Asaf, “İstanbul’da Bir Ara Seçim: Yenibahçeli Şükrü Bey ile Nurettin Paşa’nın Mebusluğu Meselesi ve İstanbul Gizli Grupları Arasındaki Mücadele”, **Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Belgi Dergisi**, Cilt:1, Sayı:3, Kış-2012, s.323-341.

ÇAĞDAŞ, Tülin, “Türkiye’de Yerel Yönetimlerde İdari Özerklik”, **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, XXX/1, Yıl 2011, s. 391-416.

ERTÜRK, Hüsamettin, **İki Devrin Perde Arkası**, Yayına Hazırlayan: Samih Nafiz Tansu, Sebil Yayınları, İstanbul, 1996.

HİMMETOĞLU, Hüsnü, **Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları, I**, Ülkü Matbaası, İstanbul, 1975.

ILIKAN, Selma – ILIKAN, Faruk, **Ankara İstiklâl Mahkemesi, Ankara İstiklâl Mahkemesi’nde Cereyan Eden Su-i Kasd ve Taklib-i Hükümet Davası’na Ait Resmî Zabıtlar**, Simurg Yayınları, İstanbul, 2005.

- İNAN, Arı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, **Politikada 45 Yıl**, İletişim Yayınları, 6 Baskı, İstanbul, 2012.
- KOÇER, Kemal, **Kurtuluş Savaşlarımızda İstanbul; İşgal Senelerinde Millî Mücadele Grubunun Gizli Faaliyetleri**, Vakıf Basımevi, İstanbul, 1946.
- OKTAY, Tarkan, **Osmanlı'da Büyükşehir Belediye Yönetimi İstanbul Şehremaneti**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2011.
- ORTAYLI, İlber, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)**, TTK Yayınları, Ankara, 2000.
- Osman Nuri, **İstanbul Şehreminleri**, İstanbul Şehremaneti Matbaası, İstanbul, 1927.
- ÖNER, Erdoğan, **İstanbul Şehremaneti (Belediyesi)'nin Kuruluşu ve 1917 Yılı Bütçesi**, Maliye Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2008.
- ÖZEL, Sabahattin, *"Atatürk'ün Büyük Taarruz Öncesinde Adapazarı-İzmit Gezisi (12-24 Haziran 1922)"*, **İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, S: 5, İstanbul 2004, s.145-175.
- SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, **Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu, Yerel Yönetim Metinleri**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010.
- ŞİMŞİR, Bilal N., **Malta Sürgünleri**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1976.
- TEVETOĞLU, Fethi, **Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
- Yakup Kadri, "Rey Sandığı", **İkdâm**, 23 Şubat 1339/1923, No:9318.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit, **Siyasal Anılar**, Yayına Hazırlayan: Rauf Mutluay, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1976.
- ZİYAOĞLU, Rakım, **İstanbul Kadıları - Şehreminleri - Belediye Reisleri ve Partiler Tarihi**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1971.
- Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları "Gazi Bana Çok Kızmış"**, I, (Yayına Hazırlayan: Murat Koraltürk), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.
- Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, (Derleyen: Hulûsi Turgut), Türkiye İş Bankası Yayınları, 15. Baskı, İstanbul, 2013.
- Yakup Kadri, "İstanbul'da Belediye İntihabâtı", **İkdâm**, 27 Şubat 1339/1923, No:9322.